

A rendszerváltás antropológiája Magyarországon és „Somogyországban”

Bertalan Péter*

Abstract **The Anthropology of the Regime Change in Hungary and in Somogy County.** The essay analyzes the political, the economic and social aspects of the change of the Kádár-regime. It introduces the economic contradictions of the change of the Kádár-system. It emphasizes the social contradictions of our everyday lives and it places great emphasis on the discussion of the morality and immorality which is taking place in our society from the aspects of privatizations and the separation of our society. 1989 was a turning point into the history of Central Europe. The historians prefer using the term „revolution” in these times. This change was considered to be a peaceful transition. The historic tragedy of Central European countries is that there is no continuity in property relations. The idea of social solidarity often suffers serious injuries, which often leads to social immorality both in politics and economy.

Keywords morality and immorality, the aspects of privatizations, social solidarity

ELSŐ RÉSZ

Antall József a politikájával elégedetlen radikálisokat a „tetszett volna forradalmat csinálni” mondattal hűtötte le. Vajon kinek volt igaza a rendszerváltás effajta értékelésében?

Az elveszett paradicsom

A miniszterelnök és a radikálisok közös tévedése az volt, hogy a történelmi tapasztalatokból kiindulva a forradalmat azonosították a véres utcai tömegjelenetekkel, a hatalom és az elégedetlen tömegek egymás elleni harcával, ilyenre pedig a rendszerváltás első időszakában nem került sor. A vasfüggöny és a berlini fal leomlása, a

* Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar / Kaposvár University Faculty of Pedagogy
e-mail: bertalan@somogy.hu

szovjet csapatok gyors kivonulása olyan lelkesedést váltott ki, hogy az öröm első pillanataiban senkinek sem juthatott eszébe a hátunk mögött hagyott 50 év kommunista diktatúrája után bosszút állni, a felelősöket megkeresni, a kollaborálókat számon kérni. A Kádár-rendszer a kommunista blokkon belül a „legvidámabb barakknak” számított életszínvonalával és politikai hangulatával. Kádár János életerejének gyors hanyatlása és halála megpecsételte rendszerének sorsát. Nem volt tehát forradalmi hangulat, azt is lehet mondani forradalmi helyzet.

A szabad világ hirtelen kitáruló kapuin át betört a friss levegő, megjelent az annyira óhajtott kapitalizmus. A földből rövid időn belül kinőttek a hatalmas áruházak, s csillogó kirakatokkal, árukkal zsúfolt polcaikkal versenyre kelhettek Bécs kínálatával. Az autószalonok a vidéki kisvárosokban is csábították a füstös, bűdös sivító Trabantokhoz szokott közönséget, azt hihette a közvélemény, itt van már a Kánaán, ránk köszöntöttek a paradicsomi állapotok. A boldog pillanatok megható bódulatából, a gyors változásokon elcsodálkozó lelkesedésből az azóta eltelt 20 kemény, szürke év, s a most átélt pénz- és hitelválság kataklizmájának hónapjai kellemetlen józanságra, számvetésre készítetnek bennünket, s újból felvetik a kérdést: „Hol is tartunk most, mi történt velünk, mit jelentenek a paradicsomi állapotok rózsaszín ködéből előlépő sötét árnyak?”

A történelmi, társadalmi törvényszerűségek érvényesülése (újszerű osztályviszonyok születése)

Közép-Kelet-Európa gazdaságföldrajzi helyzete és történelme döntően meghatározta és meghatározza az itt élő népek, nemzetek fejlődését, sorsának alakulását. Ezért el kell fogadnunk azt a nézetet, hogy „azt a kapitalizmust, amelyet jelen pillanatban a kommunizmus romján építenek, új módon szervezik, s legalább olyan távol áll a nyugat-európai vagy az észak-amerikai típusú kapitalizmustól, mint a kelet-ázsiaiak.”¹

Ahhoz, hogy a kelet-közép-európai neokapitalizmus sajátosságait, törvényszerűségeit megértsük új, eddig nem ismert szakkifejezést kell használni: menedzseri osztály. A szakkifejezés első tagja – menedzser – közgazdasági fogalom. Bonyolultabb tevékenység, vállalkozás megszervezését és irányítását végző szakember. A technokratikus-menedzseri elit kialakuló új domináns osztályának a felemelkedését a nagyburzsoázia hiányával lehet magyarázni. A domináns osztály fogalmának használatát nem lehet összekapcsolni a kizsákmányolás marxista fogalmával, mert a termelési mód történelmileg meghatározott elmélete a posztkommunizmus néven aposztrofált intermedier állapotra nem alkalmazható, nem jellemző. A közép-kelet-európai folyamatokra vonatkoztatva általános érvénnyel megállapítható, hogy az új gazdasági elit nem egészen a régi újraelosztó nómenklátúra-típusú emberekből állnak. Általában nem dolgoztak vezető menedzserként 1989 előtt, de gyorsan haladtak előre a ranglétrán.

Hazánkban az új gazdasági elit tagjait egyenlő arányban alkotják azok, akik csak menedzserek, akiknek nincs tulajdona az üzleti vállalkozásban, hasonló arányú a tulajdonosok száma. Csehországban és Lengyelországban az új gazdasági elit kétharmada kizárólag menedzser.

A társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok alapján jól megrajzolható a domináns osztály belső struktúrája. Ez a struktúra tagolt, több csoportra oszlik. Legjellemzőbb csoportok: a menedzserek, vállalkozók, politokrácia, értelmiség, fehér galléro-

¹ Szelényi Iván, Gil Eyal és Eleanor Townsley: Posztkommunista gazdasági vezetés (menedzserizmus). In: Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 155. o.

sok. Ebből a felsorolásból kiemelendő újszerűnek tűnő fogalom a politokrácia. A posztkommunista politikusok kirívóan magas számban rendelkeznek kulturális tőkével, a legjobban képzett technokraták. Az értelmiségi típusba sorolhatók az ügyvédek, közgazdászok, valamint a humán értelmiségiek, a történészek, szociológusok, filozófusok, írók. Szelényi Iván megállapítása szerint nagyobb részt birtokolnak a politikai hatalomból a posztkommunizmusban, mint bármely más demokratikus rendszerben. Ennek ellenére hozzáteszi, hogy a legbefolyásosabb és leghatalmasabb csoport a menedzseri elit. A kulturális tőke a magas fokú képzettséget jelenti, de ennél sokkal fontosabb fogalom a társadalmi tőke. A menedzseri elit korábbi politikai tőkéjét szívesen váltotta át társadalmi tőkére. Olyan kapcsolati hálózatokat épített ki, amelyek birtokában mindent el lehet intézni a posztkommunizmusban. Ez a csoport rendelkezik a legjobban a három alapvető tőkeformával: a gazdasági, a kulturális, a társadalmi tőkével, amely együttesen, összeadódva politikai hatalommá konvertálódik. Sajátos összetevője a domináns osztálynak a humán értelmiség. E csoport képviselőinek egy része még bizonytalanul mozog új politikai szerepében annak ellenére, hogy döntő részt vállalt a változások ritmusának, tendenciájának meghatározásában. Ezek az emberek keresik helyüket, hezitálnak azon, visszatérjenek-e valódi foglalkozásukhoz, újra egyetemi tanárok, írók, kutatók legyenek-e. Vagy túl szűknek, vagy túl bőnek bizonyult számukra a politikusi egyenruha.

Szelényi Iván és szerzőtársai szemléletesen, a társadalmi-gazdasági fejlődés dimenzióit figyelembe véve rajzolják meg a domináns osztály magját jelentő menedzseri csoport paradigmáját.²

A menedzserizmus jellemzői:

Államszocializmus	Újraelosztás	Az állami tulajdonlás tulajdonosi vákuumhoz vezet, amelyben a döntéshozói hatalmat az újraelosztók sajátítják ki.
Posztkommunista menedzserizmus	Piac	Szétszórt tulajdonjog, ahol nincs olyan azonosítható tulajdonos, aki döntéseket hoz, a döntéshozói hatalmat a menedzserek sajátítják ki.
Kapitalizmus	Piac	Azonosítható magántulajdonosok vagy tulajdonosi csoportok, akik, vagy amelyek tulajdonjogukkal legitimizálják a gazdasági döntéshozást.
Fejlett menedzseri	Piac	Mialatt a tőke továbbra is a nagy vagyonnal bíró tulajdonosok kezében koncentrálódik, a menedzserek hatékony ellenőrzést gyakorolnak.

Ennek a menedzseri csoportnak saját determináns jellemzői vannak, amelyek meghatározzák centrifugális szerepét és erejét:

1. A spontán magánosítás alapján szétszórt tulajdonjogok alkotják a menedzseri ellenőrzés anyagi alapját
2. A privatizáció lerombolta az állami vállalatok felett gyakorolt újraelosztó állami ellenőrzést, s nem sikerült létrehozni jól megkülönböztethető tulajdo-

² I. m. 167. o.

nosokat. Ehelyett az állami vállalatok ellenőrzését a menedzsment kezében hagyta. Ebben az értelemben a privatizáció helytelen fogalom, sokkal pontosabb lenne a decentralizáció.

3. A posztkommunista menedzsereknek nem kell harcolni egy erős kapitalista tulajdonosi osztállyal, ezért a menedzseri hatalom és döntéshozatal az új domináns osztály presztízsének látható megnyilvánulási formája.
4. A menedzserek még akkor is, ha véletlenül rendelkeznének a megfelelő pénzügyi forrásokkal vállalatok valódi kivásárlására, akkor is az általuk vezetett vállalatok tulajdonjogának nagy részét inkább bankok, más vállalatok vagy a munkások kezében hagynák, míg magukat magas fizetésekkel, nem pedig tulajdonhányaddal jutalmaznák. Ez ravasz taktika, mert a posztkommunista magánosítás olyan folyamat, amelyben a kötelezettségeket és a vagyontárgyakat elkülönítik egymástól. A kötelezettségeket a kormányzati költségvetésekre terhelik, és a vagyontárgyakat kisajátítják az egyének.
5. A vállalatvezetésben részt vevő menedzserek egy része kis alvállalkozói cégeket alapít, megvásárolva a vállalatok legjövédelmezőbb tevékenységeit és továbbbítyák alvállalkozóknak. Az anyavállalat néhány legértékesebb vagyontárgyát leértékelve az alvállalkozó egységeknek el is adták. A vállalati csőd esetén elmenekültek és elmenekülnek a süllyedő hajóról, s átvették és átveszik az általuk birtokolt alvállalkozói cégek vezetését. Így háttérben megtartják kis magánvállalatukat addig, amíg állásukat a politikai elit veszélyeztetheti.
6. Az állami költségvetés, amely egykor az újraelosztó hatalom legfőbb eszköze volt, a pénzügyi menedzserek szigorú ellenőrzése alá került.
7. A kulcsfigura, a menedzseri hatalom tipikus képviselője nem az ipari vállalat menedzsere, hanem a pénzügyi menedzser.
8. Az új hatalmi forma ideológiája a monetarizmus. A monetarizmus a globalizmus hatására nemzetközi ideológia lett. A jelenlegi gazdasági válság gyökerei ide nyúlnak vissza.
9. A monetarizmus alkotja a politokrácia és a vállalatirányítók közötti koalíció alapját. A monetarizmussal a vállalatvezetőknek megvannak a politikai eszközeik arra, hogy alkut kössenek a politokráciával és rendelkeznek olyan ideológiával is, amellyel az észszerűsége lehet hivatkozni.
10. A menedzserek csoportjának kialakulását segítette elő az 1968-ban kezdődő új gazdasági mechanizmus reformsorozata. Ekkor tanulták meg a vállalatvezetők a tulajdon újszerű működtetését, szokták a kockázattal járó önállóságot, s teremtettek közvetlen kapcsolatot a nyugati partnerekkel. Megkezdődött a komprádor burzsoázia kialakulása. A komprádor burzsoáziát nem lehet elválasztani a menedzserek csoportjától, annak lényeges meghatározója.

Az elit fogalma mellett, annak szinonimájaként gyakran használja a publicisztika, a média a politikai osztály fogalmát a hatalommal kapcsolatban. A politológiai szakirodalom a kormány tagjait, a parlamenti képviselőket és a parlament által választott köztisztviselőket sorolja ide. A hatalmas közigazgatási bürokrácia nem tartozik e fogalom körébe, csak származékos politikai hatalommal rendelkezik. A parlament kormányzati frakcióját uralkodó politikai osztálynak, az ellenzéket Dahrendorf nyomán tartalékos politikai osztálynak is nevezhetjük.³

³ Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó Kft. 1999. 376 o.

Privatizálni bármi áron (az eredeti tőkefelhalmozás közép-kelet-európai újraértelmezése)

A történészek, a politológusok, közgazdászok által sokáig vitatott kérdés, a gazdasági és a politikai hatalom egymáshoz való viszonya, a kettő primátusa. Az ókori görög demokráciától kezdve, a polgári forradalmakig a gazdasági fejlődés megelőzte a politikai változásokat. Ha a politikai hatalom birtokosa változott, akkor minőségi változás következett. A gazdasági változás jelentette a mennyiségi fejlődést, a politikai hatalomban bekövetkező változás a minőségi ugrást.

A közép-kelet-európai rendszerváltás esetén is ki lehet mutatni a mennyiség-minőség törvényének érvényesülését. Az IMF és a Világbank gazdasági stratégiái a neoliberális, monetarista szemlélet miatt azt vallották, hogy a központi tervezésnek a piaccgazdaságba való átmenete miatt az állami vállalatok összeomlanak a közép-kelet-európai volt szocialista országokban. Ezt megelőzendő a rekapitalista átalakulás első lépése a tulajdonviszonyok átalakítása kell, hogy legyen. A volt szocialista országok hatalmi elitje a világgazdaságra való kényszerű nyitás mellett döntött, úgy, hogy megőrizze saját hatalmi pozícióit, luxus fogyasztását, valamint örökletessé tegye az állami tulajdon feletti ellenőrzését.

Az eredeti bűn

A közép-kelet-európai térségben, így hazánkban is közös jellemzője volt a magánosításnak, hogy nem tisztázták a magánvagyon kialakulásának jogi és gazdasági hátterét. Magyarországon a kormány és a pártok hatalmuk minden erejével korlátozták és bénították a közösségi-munkavállalói tulajdonszerzést. Szigeti Péter szociológus néhány mondattal jellemzi a magánosítás folyamatát: *„De honnan jött az alkotmány expressis verbis normáit sértő magántulajdoni túlsúly gondolata? ... Legitimációs értelemben senki, semmikor. Ilyen alkotmányt senki semmikor nem fogadott el, olyan választásokat, ami erre adott volna felhatalmazást a hatalomnak, nem tartottak Magyarországon. A tulajdonformák egyenlőségére, a szektorsemlegességet jelentő vegyes gazdaságra és a piaci szelekció spontán – tudattalanul ható láthatatlan kezére hivatkoztak, a gazdasági racionalitás objektív, emberi beavatkozásoktól mentes értékeitére. Ezt deklarálta az 1989-1990-es alkotmányozás. (1985. XXXI. tv. 1990. XL) De egykor, a közéleti, politikai tudatossággal rendelkező állampolgárok még okkal feltételezhatték az 1990-es parlamenti választások alkalmával, hogy az új alkotmányos keretek jelölik ki a változások mozgásterét, s arról szavaznak márciusban, hogy ki kap megbízást ennek megvalósítására. Eközben a valóságos folyamatot, az ún. piaccgazdaságra való áttérést nem jellemezte sem piaci spontaneitás, sem pedig az alkotmányos keretek tiszteletben tartása, hanem erőteljes felülről vezéreltség, azaz hatalmi kormányzati irányítás. Ennek jogszabályi alapjait, azon túlmenően, hogy a kormányzati tevékenység a jogilag nem kötött, szabad döntések területe – amire a kormánynak a mindenkori érvényes és hatályos joganyagban belül felhatalmazása van –, fokozatosan, de tudatosan alakították ki...”*⁴

A spontaneitás és az utólagos legalizáció a forradalmi folyamatok sajátossága. A rendszerváltás esetében a folyamat időbeli elhúzódása csalóka látszat. A spontaneitás az amoralitás veszélyével is jár, amit az utólagos legitimálás sem tud kellően ellensü-

⁴ Szigeti Péter: Tendenciai Magyarországon a parlamentáris jogállam kialakulásától napjainkig. In: Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 231–232. o.

lyozni. A folyamat első állomása az Antall-kormány 1991 júniusában elfogadott tulajdonosi és privatizációs stratégiája azzal a célkitűzéssel, hogy 1994-re radikálisan 50% alá csökkenti az állami vállalatok által működtetett állami tulajdon arányát. Hiányzott azonban a közvélemény tájékoztatása. A legitimáció visszafogottsága eredményezte, hogy az uralkodó erők addig nyomultak előre, ameddig érdekellentétek ezt lehetővé tették. A nemzetközi erőter is visszaigazolta a magyar privatizációt, hiszen ebben erősen érdekelt volt. 1995 júliusában a Szabad Demokraták vezető politikusa, Tardos Márton szállóigévé vált mondása szemléletesen fejezte ki a hatalmon levők szándékait: „Privatizálni, akár egy forintért is.”

1996 végére a volt állami tulajdon 70%-a került magánkézbe. 1997-ben gyakorlatilag befejeződött a magánosítás. A közgazdászok becslései szerint kevesebb, mint tized része maradt meg a nemzeti vagyomból állami kézben. A becslések szerint a magánosított vagyonnak fele külföldi tulajdonoshoz került, 50%-a pedig a hazai tulajdonos osztály létrejöttét szolgálta.

Különleges formáját jelenti a privatizációnak a Munkavállalói Részvény program. Ez azonban korlátozott volt.

A privatizáció legtöbb vihart és a közvéleményt legjobban megmozgató kérdése a földreformhoz hasonló horderejű, kárpótlási jeggyel törtéző földtulajdon rendezés. A kárpótlás a konzervatívok ötlete volt. Végeredménye az volt, hogy a vagyonkezelő társaságok és spekulációval foglalkozók kezében nagy vagyonok halmozódtak fel, a két millió érdekelt úgy érezte, nagyon becsapták. A birtokosok zöme törpe és kistulajdonos, aki földjével nem tud mit kezdeni, abból nem tud megélni, ezért túl fog adni rajta. A középtulajdonosok egy része nem tud bekapcsolódni a piaci versenybe, s kénytelen földjétől szabadulni. A magyar föld jelentős része külföldi tulajdonosok kezébe kerülhet.

Összegezve a magánosítás eredményét, megállapítható hogy a privatizációban érdekelt társadalmi csoportok, a pénztöke, mezőgazdasági, az ipari és kereskedelmi töké képviselői az adott politikai hatalmi viszonyok között különösebb nehézség nélkül láthattak hozzá a privatizációs stratégia, taktika kidolgozásához, s azt az állami politika rangjára tudták emelni érdekérvényesítő erejükkel.

Érdekes vonatkozása a magánosításnak hogy a kárpótlási törvények és a nemzeti vagyon mintegy felének elosztása mellett hatalmas alapítványok – Nemzeti Kulturális Alapítvány, Lakitelek Alapítvány – születtek. Ezek a konzervatív erőket gyarapították. Áttekintve nagyvonalakban a magánosítás bonyolult folyamatát néhány fontos következtetés vonható le:

1. A spontaneitás következménye a jogszerűség hiánya és az amoralitás, amit az utólagos legitimáció nem ellensúlyozott.
2. Az egymást követő kormányok nem korrigálták a hibákat, sőt egymás hibáiból éltek. Így vált az eredeti bűn jellegéből adódóan származékossá.

Akik az édenből kiszorultak

A szociológusok szerint a döntően menedzserekből álló domináns osztály fogalma, amely szigorú értelemben nem egyezik a marxi osztályfogalommal, nem leplezi azt a tényt, hogy a transzformáció során a termelőeszközök új tulajdonosokhoz kerültek, ez pedig minőségi változás, a társadalmi forradalmak jellemzője. A privatizáció folyamatában a szakszervezetek nem kapnak részvételi jogot sem vállalati, sem országos szinten. A plurális demokrácia megkövetelte volna, hogy az állami tulajdon önigazgató átalakítása meghatározó elem legyen. Ez fékezhetné volna az állami tulajdonban

lévő üzemek magánosítását azáltal, hogy lehetővé tette volna a munkásellenőrzést. Ez a további magánosításban érdekelt vállalati menedzsereknek és a magánosításban nyereségre, jó üzletre törekvő nyugati partnereknek nem volt érdeke. A Nemzeti Kerekasztal, amely a változások társadalmi kontrolljának demokratikus igényével alakult, az ellenzéki oldal nyomására nem fogadta el tárgyaló partnernek a szakszervezeteket. Azokat a pártállam útítársának bélyegezte. Az ellenzéki szakszervezetek megalakulása pedig lassú folyamat volt, ekkor még tömegbázis megszerzésére nem bizonyult alkalmasnak.

A fordulat évének tekinthető esztendőben, 1989-ben a forradalmi történések viharos gyorsaságával változtak az események, mintegy előkészítve a rendszerváltás legfontosabb mozzanatát, az 1990-es választásokat. A változások kettős arcúak. A domináns a reform jelleg. Az addig hatalmon levő párt felismerve a változások szükségességét, engedve az ellenzék nyomásának hozzájárult a hatalmi váltás feltételeinek biztosításához. Ugyanakkor az alkotmányozással és az államforma váltással minőségi fordulat ment végbe.

Minden gyökeres társadalmi változásnak, így a forradalmi jellegűnek is megkülönböztető jegye az érzelmekre ható eszmeiség, az ideológia erős hatása. Ezzel 1989 forró napjaiban is találkozhatunk. Az ellenzék egyetlen, tömegeket mozgósító eszmét talált, a kommunizmusellenességet. A reformkommunista Pozsgay Imre azzal, hogy az 1956-os forradalmat népfelkelésnek nevezte, gyakorlatilag kifogta a szelet az ellenzék vitorlájából. Az MSZMP és a Németh Miklós vezette kormány, valamint a parlament pedig a forradalom mártírjainak újratemetésével és rehabilitációjával ügyes politikai húzásként megtagadta a Kádár-rendszer örökségét és szociáldemokrata irányba fordult. Orbán Viktor híressé vált temetési beszéde nem hatott azonnal, csak igazolta, hogy amennyiben az ellenzék az adott szituációnál tovább lépett volna, a helyzetet számonkérésé alakította volna át. A mérsékelt, előre látó politikusoknak, így Németh Miklós miniszterelnöknek is megvolt a kellő önuralma. Orbán beszéde csak a mából visszatekintve látszik frenetikus sikernek. A háttérben megoszlottak a vélemények, Orbán szavaival nem mindenki értett egyet. Németh Miklós gondolata kellő helyzetismeretről tanúskodik. „*Meggyőződésem, hogy ezek a megnyilvánulások ... egy rendkívül szűk kisebbség véleményét tükrözik, nincs tömegbázisuk.*” A Baloldali Alternatíva Egyesülés nyilatkozata a Népújságban jelent meg. „...*Elutasítjuk azokat az antidemokratikus militáns hangokat, amelyek az eredetileg nemzeti megbékelést is szolgáló szertartást felhasználva, a magyar nép, illetve az ifjúság nevében szólva, újra egy konfrontáció felé akarják vinni az országot.*”⁵ Mindkét értékelés találóan jellemzi a közállapotokat.

Ha kitekintünk közvetlen környezetünkre, mindkét politikai álláspont igazolódik. A gorbacsovi peresztrojka megindulása és a szovjet csapatok Közép-Kelet-Európából való kivonulása után megkezdődött átalakulási folyamatok az adott ország társadalmi, szociológiai, gazdasági helyzete által determináltak mennek végbe. A tarka képet nyújtó közép-kelet-európai átalakulást értékelve azt kell mondanunk, hogy hazánk az első években a rendszerváltás elején az élvonalban haladt. Ennek oka, hogy a reformkommunisták felismerve a Kádár-rendszer gyengülését, gazdasági, politikai reformokkal kísérleteztek, amelyhez a kompromisszumokra hajlandó Kádár hozzájárult. Nem szabad megfeledkezni 1956 utóhatásáról sem. Annak erkölcsi tőkéjét az ellenzék éppúgy felhasználta, mint a reformkommunisták. Hogy ki az örökös, azt politikai harcban eldönteni nem lehet, mert egyedüli vesztes a nép, a nemzet lehet.

⁵ Debreceni József: *Orbán Viktor*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 92. o.

A közvélemény is reálisan tudta értékelni a politikai eseményeket. Ma megfeledezzünk arról a fontos tényről, hogy a rendszerváltás folyamatában egyedül Magyarországon volt népszerűbb a rendszerváltozást megelőző kormány, mint az azt követő. Ez megszokott politikai trend. Aki hatalmon van, az nem népszerű, mert a hatalom elszűrkíti, s a népszerűtlen intézkedéseket is meg kell hozni. 1990-ben az Antall-kormány népszerűségi mutatója egy tízfokú skálán 3,76 pont volt, a megelőző Németh-kormányé pedig 4,82. A választást követő két esztendő elteltével az Antall-kormány értékelése negatívan változott, a Németh-kormány azonban felértékelődött.⁶ A hatalom minden politikust megkoptat. Antall József és kormánya a rendszerváltás akadályain vezette át Magyarországot. Németh Miklós ezzel szemben konszolidációs politikát folytatott, ami az idő feledtető közegeiben nosztalgját ébresztett. A nosztalgia-ának a társadalmi béke utáni vágy is forrása.

Nemcsak a polgárok távolodtak el jelentős mértékben a politikától, hanem az is a polgároktól. Nincs tehát olyan mennyiségi érdeklődés a politika iránt, ami minőségi változást indukálna a politikában. A választási küzdelmek nem tudták az erőviszonyokat úgy megváltoztatni, hogy az elkezdődött társadalom és gazdaságpolitikai tendenciák a belátható időn belül megforduljanak, tempót váltsanak. Politikusnak lenni ilyen körülmények között kényelmes foglalkozásnak bizonyult. Csupán a társadalmi tőkét kellett felhalmozni a személyes sorsot befolyásoló érdekek miatt.

A diszfunkciós állam

Ahhoz, hogy az állampolgárok biztonságban érezhessék magukat, stabil államra van szükség. Az állam a történelem folyamán mindig a hatalmi viszonyok kifejezője volt, az adott politikai érdekcsoportok hatalmi viszonyainak biztosítója. Ez a felfogás azonban a liberális polgári demokráciában már túlhaladott. Az államnak állampolgári érdeket, a közjót kell szolgálnia.

Tételmondatként kell kimondani a rendszerváltás egyik legnagyobb mulasztását: a magyar átmenetből kimaradt a citoyen-fázis.

Ennek következménye:

1. A kollektív munkavállalói jogok intézményes biztosítása csak korlátozottan épült be a struktúrába.
2. Az állam egyre inkább elszakadt a paternalista hagyományoktól, szabaddá tette az állampolgárt, de egyben magára is hagyta.
3. Az állam a közjót csak, mint elvont költségvetési érdeket tudta megjeleníteni. A gazdasági válság fokozta az állam bevételi kényszereit.
4. Az állam nem az állampolgárok közötti szolidaritás legátfogóbb intézményét jelentette, hanem az egyénnel szembeni elidegenedett hatalmat.
5. E hatalommal szemben csak alacsony színvonalon érvényesült az egyes csoportok önvédelme.
6. Az egyén önvédelme valahol a legalitás határain mozgó útkereséssé, intézményen kívülivé vált.
7. Az állam nem képes az igazságosság érdekében korlátozni, kiegyenlíteni a piacon nyersen érvényesülő részérdekeket.
8. Az állam az eliteknek kedvez.
9. Az állampolgártól elidegenedett hatalomként jelenik meg.

⁶ Gázsó Ferenc – Gázsó Tibor: Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikai Tudományok Intézete, 1994. 138. o.

10. Az atomizált társadalomban az individuum csak korlátozottan, mint a választásokon jogait és politikai akarátát gyakorló választó jelenik meg.
11. Nincs a hatalom és az egyén között jól kiépített intermedier intézményrendszer, amelyben két választás között működhete a polgár és a hatalom interaktív kommunikációs rendszere.
12. Nem épültek ki alulról felfelé a társadalom egyes rétegeinek vagy osztályainak a saját intézményei, nem jöttek létre cselekvő csoportok, hiányzik a civil szervezetek állami működést ellenőrző, annak hiányait kiegyenlítő tevékenysége.
13. A képviseleti demokráciához nem a társadalmi részvétel közvetlen demokratikus intézményein át vezet az út.
14. A képviseleti demokrácia politikai intézményrendszere ma is korlátozottan támaszkodik a civil társadalom önszerveződését megvalósító intermedier intézményekre.⁷

A demokratikus törvényesség legfőbb biztosítékának látszik a köztársasági elnök pozíciója, az ombudsmani rendszer és az alkotmánybíróság intézményrendszere. Jelenleg sem a köztársasági elnök, sem az alkotmánybíróság nem tudja feladatkörét politikamentesen, pártatlanul ellátni. Az okok kiderítése, a helyes következtetések levonása jogelméleti és joggyakorlati kérdés.

A végrehajtó hatalom intézményei közül a kormány helyzete a legkritikusabb. A pénz és hitelválság újrafogalmazta az állam, benne a kormány feladatát. Az új helyzetben a kormányátalakítás jelzi a politikai válságot. A kancellár típusú miniszterelnöki funkció, a konstruktív bizalmatlanság intézménye, az adott helyzetben a parlamenti erők egyensúlyi helyzetének ügyes biztosítása, a miniszterelnök politikai, lavírozási képessége együttesen járulhatnak hozzá, hogy a politika ingoványán száraz lábbal tudjon haladni az új kormány. A gazdasági feltételek gyorsan változó körülményei között nagyon nehéz megjósolni, meddig lehet egyensúlyozni. Csupán egyetlen cél lehet a közjó szempontjából fontos, a stabilitás. Előre látható, hogy ez nem mindenkinek érdeke, s vannak erők, amelyek döntésre akarják vinni a kérdést. A tömegek szerepe itt válik újra minőségivé, mert a „siralom völgyében” járva újra átéljük a magas munkanélküliséget, az inflációt, a szociális válságot. Vajon fellázad-e a nép, vajon forr-e a forradalom? – kérdezhetjük az ellenzék nyomán. Tocqueville alapján válaszolhatunk a kérdésre: *„A nép tehát sohasem akkor lázad fel, amikor helyzete reménytelennek tűnik, hanem amikor csökken rajta a nyomás, és felemelheti a fejét: egy rossz kormányzat számára általában az a legveszélyesebb pillanat, amikor reformokra szánja el magát ... A rossz, amelyet türelmesen viseltek, elviselhetetlenné válik, amint felmerül a tőle való szabadulás lehetősége.”*⁸

Ilyen pillanat volt a múltban, gondoljunk a félbe maradt egészségügyi reformra.

Az állam működésében bekövetkező zavarok, hiányosságok általános érvényűek, a közép-kelet-európai transzformációval együtt járnak. Az általános, a különös és egyedi filozófiai kategóriáinak alkalmazása azonban lehetővé és szükségszerűvé teszi a magyar átalakulás értékelését, mert a saját bajainknak orvosai csak mi lehetünk. A beteg csak akkor gyógyul meg, ha öngyógyításba kezd.

Az államhatalom történelmileg kialakult, Montesquieu által megállapított három területe a törvényhozás, a bírászkodás és a végrehajtás. Ezekhez a területekhez hozzá

⁷ Thoma László: Védtelen társadalom. In: Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 254. o.

⁸ Bayer József: *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó Budapest, 1999. 274. o.

lehet tenni negyedik területként a kommunikációt is, amely napjainkban fontos hatalmi tényező.

A magyar állam működését sajátos módon befolyásolják az ún. kétharmados, az Alkotmányban rögzített törvények. Ezek arra jelentenek garanciát, hogy az adott időben fennálló kormány ne tudjon alapvető jogszabályokat megváltoztatni az ellenzék hozzájárulása nélkül. E sajátos, különös attribútum úgy működik, mint a törvényhozó hatalom demokratikus ellensúlya. Akkor lehet alkalmazni, ha megvan hozzá az ellenzék kellő számú képviselője. A kétharmados arány minden képviselőre vonatkozik. A kétharmados törvények közül szükséges kiemelni azokat, amelyekben a parlament mulasztásos alkotmánysértést követett el, s ennek hatását a hétköznapi gyakorlatban is érezzük. Nemcsak mulasztás, hanem a törvények hiányosságai – joghézagok – is akadályozzák a jogszolgáltatást. A közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség felügyeletéről, valamint vezetői kinevezéséről, továbbá a kereskedelmi rádió és televízió engedélyezéséről, illetőleg a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvény (médiatörvény), a sztrájkjogról szóló törvény hiánya aktuális példa a mulasztásra.

A bíróságok működésében a joghézagok jelentenek gondot. A joghézag a végrehajtást, a bűnüldöző szervek működését is nehezíti.

Az ellenzék által kikényszerített népszavazás forradalmi hatású lépésnek számított, a kormány a mögötte álló párttal felismerte a pillanat elhatározó szerepét, visszalépett, visszavonta a reformjavaslatot. A jelenlegi helyzetben a közmegegyezés, a tolerancia segítségével lehet elkerülni a forró pillanatokat, megértetve, elfogadtatva a közvéleménnyel az anarchia veszélyét. Gyengíteni kell azokat az erőket, amelyek a „hatalom minden előtt” indulatával keltenek átláthatatlan politikai helyzetet.

A végrehajtó hatalom alsó szintjét a helyi önkormányzatok jelentik. Itt is tapasztalhatók az intermedier állapot jellemzői. A helyi önkormányzatok működésének szélsőséges zavarai is a joghézagokra, a szabályozatlanságra vezethető vissza.

A politika kommunikáció is. A XXI. században a politika szó elé a „köz-” előtagot is oda kell illeszteni. A politika közpolitikává, a közvéleményt formáló aktorrá a modern kommunikációs eszközök, a média segítségével válik. A médiával szemben két alapvető igény merül fel: a nyilvánosság és a pártatlanság. A két követelmény közül az elsőnek túlságosan is megfelel a magyar média. A hírközlés inflálódását a hírérték csökkenése, inflálódása okozza. Az ingerküszöböt meghaladó hírek sokasága romboló hatással van a közvéleményre, csökkenti vagy túlságosan is növeli annak aktivitását. A pártatlanság biztosításának eszköze az objektivitás, a nem elkötelezett hírközlés. A magyar média fejlődési tendenciája a hírközlésben meghonosította a politikai piacot. Megszületett az elkötelezett sajtó, rádió, televízió, mellette létezik az állam által felügyelt köztelevízió és rádió. Az elkötelezett média működése a közvélemény formálásának torzulásait okozhatja. Fejlett politikai kultúra kialakulásához idő és fejlett iskolarendszer szükségeltetik. Jelenleg mindkettőnek hiányával vagyunk. Ezt a hiányt is a politika pótolhatja, szüntetheti meg.

Summázás

A rendszerváltás jellegéről a tranzitológiai irodalomban jelenleg is vita folyik. Bayer József így fogalmaz: „Ebben az értelemben 1989 óta, a gorbacsovi reformpolitika és a szovjet hegemonia önkéntes feladása nyomán forradalmi jelentőségű változás kezdődhetett meg az egész régióban, amely azonban nem forradalmi formában történt. Romániát leszámítva sem az erőszak, sem a széles tömegmozgalom (Lengyelország

kivételével) nem volt kísérője az átalakulásnak. A változások karakterét plasztikusan adja vissza a Timothy G. Ash által megalkotott ösztövérf kifejezés, a *refolution*, mely a reform és forradalom (revolúció) sajátos keverékére utal.⁹

Kiss János is hasonló véleményen van. Előadásom gondolatmenetét e kettősségre építettem, s választ kerestem arra, hogy a jobboldali ellenzéknek hol és miben van igaza, amikor minden áron és minden eszközzel forradalmat akar csinálni. A megfelelő válasz megadásához fel kell állítani a magyar átalakulás paradigmarendszerét, amely jellemzőivel a filozófia különös és egyedi fogalmába tartozik, fenntartva a *pars pro toto* elvet is.

A rendszerváltó elit Magyarországon is a nyugati modelleket – USA, Nyugat-Európa – tekintette mintának. Az USA sokáig volt a kelet-közép-európai népek számára a *non plus ultra*. Ehhez a marxizmus és leninizmus is hozzájárult a „versengő társadalmak” elmélettel. A szovjet blokk összeomlása végül eldöntötte a kemény harcot. Nyugat a győzelmet, Közép-Kelet-Európa pedig az édenbe való bejutás lehetőségét nem tudta kellően feldolgozni és kihasználni. Fukuyama már a történelem végéről példálózott. Marxista fertőzés ez is, hiszen a folytonos, spirális körökben egyre magasabb fokra jutó társadalmi fejlődés Marx és Lenin kedvenc teóriája. Az „imperializmus a kapitalizmus legfelsőbb foka” – sugallat innen származik, hasonló a „kommunizmus a szocializmus legfelsőbb foka” gondolat is. A rendszerváltás modelljének megvalósításához felhasznált forgatókönyv a francia forradalom alapján elvont marxi utat követte nagy vonalakban. Plagizálni azonban veszélyes, pláne a történelem társadalmi rendszert alapvetően átformáló időszakában.

Az újraelosztás rendszere nem működött úgy, ahogy kellett volna. Minden kormány adott valami újszerűt, ahogy pillanatnyi érdekei kívánták. Az édent sikerült letarolni, csupán az a kérdés ki tudott többet szakítani a birtoklás almafájáról. A kívül rekedtek a kerítésen kukucskálva, esetleg azt átszakítva be-bejárnak a kertbe lopni. „Ki száz meg százezret rabol...” gondolat az államot ítélkezésre kényszeríti. Működik a törvény, a bíróság, de kérdés hogyan. Az édenkert ma is nyitva áll, nem merjük becsukni a kaput. Arról a politikusok, a közigazdászok is megfélemedtek, hogy a forradalom klasszikus példája, a francia polgári forradalom sem néhány évig tartott, társadalmi válságokkal elhúzódott 1848-ig. Megfélemedtünk saját példánkról, 1848-at is felülről, a kiegyezéssel fejeztük be. Arról a rendszerváltó elit egészen megfélemedett, hogy a költő fenyegető szavai kezdenek torz formában valóra válni: „Nem tudjátok milyen a nép, ha vesz, ragad?” Ez a kerítésen kívül maradtak reakciója, amelynek alapelve a nyers erőszak. Veszélyességét növeli, ha az elit nem fogja vissza önmagát, s ő is elvesz. Ha az eliten belüli meghasonlásból következik az egymásra mutogatás, a békés kompromisszum helyett elmélyülnek a társadalmi törésvonalak. Az állam így vált diszfunkcióssá. Gyengeségeinek bizonyítékáról már volt szó. A társadalmat átítató feszültség a pénz- és hitelválsággal fokozódik. A feszültség fenntartása a hatalomból kiszorult ellenzék érdeke. Titkos jelszóvá vált: „A hatalom szabaddá tesz” Félelmetes parafrázisa az egykor milliókat ölő német változatnak. A kérdés csupán az, ki legyen a hatalom birtokosa. A választ megadni nem könnyű. Csak az legyen, aki toleráns. Ne legyen szélsőség. A „jobbra át” vagy „balra át” helyett a „középre nézz” legyen a vezényszó. Ki legyen középen? Csak az lehet, aki a záró vonalon úgy tud végigmenni, hogy nem tántorítható meg, nem kábult el a hatalom mámorától.

⁹ Uo. 277. o.

Kiinduló kérdésemre: „Forradalom volt-e a rendszerváltás?” – a válasz meszeszerű és valósággal számoló. Egyszer volt, hol nem volt egy forradalom, de folytatása ne legyen. Kerüljük el a jelenben és a jövőben!

A történelem logikusabb, mint az ideológusok, „folyam, mely visz vagy elme-rit”, tehát úszni kell tudni benne, ellene nem lehet. A történelemnek tehát nincs vége. Folyama más terepen tör utat magának Közép-Kelet-Európában, mint Nyugaton. Ha analógiás alapú modell-kísérletre vállalkozunk, melyre a magyar elit hajlandó volt nyugati befolyásra, akkor figyelembe kellett volna venni a helyi viszonyokat, értékrendet. Már az átalakulás kezdetén kitapintható, hogy a privatizáció kérdését nem kellő körülményekkel kezelte az elit. Mind az ellenzék mind a kormányt képviselő erő óvatos volt, tudták meddig lehet elmenni. A neoliberalizmus találkozott a békülékeny reformkommunizmussal, kettőjük vitájából az előbbi volt határozottabb. Ezt jelezte a spontán privatizáció. Az elitek számára az volt fontos, hogy közülük senki se maradjon ki, de a tömegekről megfélelkeztek. A forradalom nemcsak a tulajdonviszonyokat változtatja meg gyökeresen, hanem az újraelosztást is. A tömegek ezt várták a legjobban. Így sodródott a peremre szoruló – a munkanélküliek, a szociális lemaradottak – várakozásait is beváltva az állam a redistribúció olyan kényszerébe, amely a nyugati szociális modellnek is megfelelt. A változó gazdasági feltételek a közgazdászok számára olyan többszereplős egyenletrendszert jelentettek, amelyet nem tudtak megoldani. A nyugati modell csődöt mondott. A történelem folyama, amely politikává válik a jelenben, gyors sodrású, időnként árad, majd elapad. Arról nem szabad megfélelkezni, hogy a forradalmi jellegű változásokból kimaradt a diktatórikus szakasz. A radikális jobboldali ellenzék a „hatalom szabaddá tesz” és a „hatalom minden előtt” titkos jelszavával anarchisztikus állapotok megteremtésére törekszik, mely véleménye szerint forradalmi helyzetet teremt. Ebből a helyzetből kiutat a költő szavai mutatnak: „Jöjj, el szabadság! Te szülj nekem rendet,/ Jó szóval oktasd, játszani is engedd/ szép, komoly fiadat!” A szabadság a plurális polgári demokrácia alapvető jellemzője, amelytől a polgárt, a nemzetet senkinek nincs joga megfosztani. Forradalmat csak morális síkon kell csinálnunk, mert itt a legnagyobb a lemaradásunk.

MÁSODIK RÉSZ

„Útközben valahol utat tévesztettünk” – az első és az utolsó kongresszus

A Kádár-korszak attitűdjeitől először a sajtó szabadult meg. Ez tette lehetővé, hogy a politika, a társadalom mélyén bekövetkező apró változásokat a szeizmográf érzékenységgel jelezni tudja. A lokális média azért érdekes, mert hazánk egy politikai központú ország révén csak a fővárosban történő, az onnan induló, indított változásokra érzékeny.

1989 decemberében a magyar közvéleményt megrázták a miénknél szilárdabb, véresebb romániai diktatúra bukásának gyors eseményei. Ezeknek a folyamatoknak a hatása alól Magyarország sem vonhatta ki magát. A változások addigra már nálunk is javában folytak. Eleinte persze a maguk megszokott látens módján. Hosszú ideig nem keltettek feltűnést, csak a politikával közvetlenül foglalkozók érezték, hogy mi zajlik a társadalom és politika „mély rétegeiben.” 1989-re azonban már a tömegek aktivizálódása is megfigyelhető.

Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának 1989. július 5-i határozatából tudjuk meg, hogy az MSZMP Központi Bizottsága 1989. október 7-ére összehívja kongresszusát.¹⁰

Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának levéltári iratanyagában több értékes dokumentumot találunk. Az egyik a Pozsgay Imre által aláírt levél, amely a kongresszusi küldöttekhez szól. A levél első sorai fontos tényeket közölnek. *„Az 1988-as májusi pártértekezlet után a Központi Bizottság kezdeményezte az önvizsgálat és az önismeret elmélyítése jegyében, az új programnyilatkozat előkészítése miatt egy bizottság létrehozását. Ennek a KB-tagokból álló bizottságnak az eredeti tervek szerint 1990 közepéig, az esedékes kongresszusig kellett volna elfogadni az új programnyilatkozat tervezetét. A felgyorsult politikai események, a gazdasági modellváltás kényszerre és az átalakulás fordulópontjához érkezett ország helyzete nem adta meg a munka elvégzéséhez ezt az időtávot.”*¹¹ A levél kelte 1989. augusztus 19.

Az iratok között található dokumentum címe: *Történelmi utunk tanulságai; az MSZMP Programnyilatkozat-tervezet*. A nyilatkozat kiegészítéséül szolgáló felvilágosító dokumentum: *Vitaanyagok* címmel plasztikusan világítja meg az elkövetkező eseményeket. (Ezt az anyagot vitára ajánlja az MSZMP KB által 1988-ban életre hívott Bizottság, amelynek feladata volt az utóbbi négy évtized történelmi és politikai elemzése.)¹²

Az MSZMP-en belül platformként működött a reformkommunisták csoportja, amelynek, kiemelkedő egyénisége Pozsgay Imre volt. Pozsgay úgy látta, hogy a változó politikai körülmények között a párt súlyos történelmi öröksége 1956 véres eseménysora. Ezt a terhet – véleménye szerint – nem cipelheti magával a párt a jövőben, ha ideológiailag meg akar újulni. Pozsgay Imre a Politikai Bizottság tagjaként Grósz Károlytól kiharcolta a megbízást, hogy 1956-ot újra lehessen értékelni.

A politikai mozgásokat jól érzékelteti visszaemlékezése: *„A nyomasztó és átalakulást sürgető helyzetben a Központi Bizottság megbízott egy új program kidolgozásával. Azt mondtam, hogy az új program előkészítésében csak akkor veszek részt, ha a párt teljes önvizsgálatot tart 1945-től napjainkig. Grósz Károly eleinte hallani sem akart róla, én arra készültem, hogy visszaadom a megbízást. Végül látva eltökéltségemet, Grósz beleegyezett, hogy legyen történelmi önvizsgálat. Ezután a program előkészítését végző bizottságok között egy történelmi albizottságot hívtam életre. Előnként Berend T. Ivánt, az MTA elnökét kértem fel, de a történészek, tudósok közül ott volt még Ormos Mária, Balogh Sándor, Tőkei Ferenc akadémikus és sokan mások... Egy-két ellenzőt kivéve a bizottság lényegében arra az álláspontra jutott, hogy 1956-ban nem ellenforradalom, hanem népfelkelés zajlott le. Én ezt akartam elérni, és a szerepem ekkor kezdődött ... A mechanizmust ismerve tudtam, ha ez a megállapítás végigmegy a pártfórumokon, akkor a szülőanyja sem fog ráismerni. Ennek élébe vágtam, és kész helyzetet teremtettem nyilatkozatommal.”*¹³

A Történelmi utunk tanulságai c. dokumentum nagy ívű értékelés. Ha elolvassuk a forrást, felvetődik bennünk a kérdés, hogy az elmúlt 40 évet, amelynek következményei eltörölhetetlenek, lehet-e ilyen módon, objektíven értékelni. Németh Miklós, a Grósz Károly utáni kormányfő 1956 értékelésére azt mondta, hogy az eleje népfelkelés volt, a vége ellenforradalom.¹⁴ Ez a megállapítás is igazolja, hogy Pozsgay kockáztatott, amit ő is elismert: *„A munkásőrség szentesi egysége például halálos*

¹⁰ Somogy Megyei Levéltár (SML) MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Jegyzőkönyvei. PB/8/4/1989

¹¹ SML, MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Jegyzőkönyvei. PB/10/2/1989

¹² Uo.

¹³ Stefka István: *A rendszerváltók. Mi történt itt?* Kairosz Kiadó, Budapest, 2006. 86. o.

¹⁴ Uo.: 86. o.

ítéletet hozott ellenem. A pufajkások tiltakoztak. Ne felejtjük, itt volt még a szovjet megszálló hadsereg, s a megrögzött hazai balosok ennek az érzékenységére is számíthattak, mert ettől kezdve nem lehetett testvéri és internacionalista segítségnek nevezni a forradalom leverését.”¹⁵ Pozsgayban és a közvéleményben ekkor még erősen élt a legnagyobb veszély, a polgárháború félelme. A politika nem kiszámítható, ezért Pozsgay Imre folyamatosan számolt e lehetőséggel és igyekezett elkerülni.

Bihari Mihály értékelése szerint a kongresszus egyik eredménye az, hogy nem történt pártszakadás, az utódpárt egyelőre egyben maradt. A párt egybetartása Nyers Rezső érdeme, személyes politikai sikere. Az új párt egysége megmarad a több száz küldött szándéka és akarata ellenére.¹⁶ Pozsgay őszintén bevallotta, hogy mi volt nyilatkozatának, 1956 átértékelésének célja: „A párt hatalmát akartuk megrendíteni, mint ahogy az be is következett. A párttagság megrendült, tízezrével dobták vissza a párttagkönyvet, a sztálinisták támadtak, ugyanakkor meglendült a reformkörü mozgalom, amely a belső pártkritikát és a párt megújítást tűzte ki célul.”¹⁷

Közismert tény, hogy Grósz Károly a párt első titkára 1988-ban a fehérterror rémével fenyegetőzött. Ez egyenlő a polgárháborúval. Nyers Rezső és Pozsgay Imre ezt akarta elkerülni, de módszereik különbözőek voltak. Pozsgay a pártegységet is veszélyeztette. A bonyolult helyzet megértése mélyebb elemzést kíván.

Fél jobbra át! – Aki nincs velünk, az ellenünk van

Pozsgay Imre törekvéseivel kortársai és politikustársai közül kevesen értettek egyet. Az újonnan szerveződő pártok politikai-eszmei viszonyait figyelembe véve 1988-89-ben, a politikai erőterben három csoport alakult ki:

- a) a nemzeti-konzervatív, kereszténydemokrata politikai centrum (MDF, FKGP, KDNP)
- b) a szociálliberális centrum (SZDSZ, FIDESZ)
- c) az eurosocialista centrum (MSZP)¹⁸

Ebben a politikai háromszögben kellett megtalálni a háromszög súlypontját, a politikai erők szempontjából az eredőt, azt az erővektort, mely mindhárom politikai erő legoptimálisabb felhasználását teszi lehetővé. Ez volt Pozsgay Imre egyértelmű politikai szándéka. A programot meghirdető, a kongresszus prologusát jelentő levélből ez nem derült ki egyértelműen. A politikusoktól ma megszoktuk a több értelmű beszédet, erre a kialakuló demokrácia légköre lehetőséget ad. A számonkérés, a felelősségre vonás lehetősége a választások alkalmával jött el. Pozsgay Imre ún. éles helyzetben is politizált. Egy nyugati lap riporterének provokatív kérdésére válaszolja: „*ha az én népem hátat fordítana a szocializmusnak, akkor a népemet követném.*” Ez a kijelentés botrányt okozott, Kádár a KB ülésén keményen megdorgálta Pozsgayt.¹⁹ Pozsgay széleskörű kapcsolatokat tartott fenn. „*Közeli és jó barátságban voltam Csoóri Sándorral, Kósa Ferencsel, Sára Sándorral... Találkoztam Donáth Ferencsel, Nyers Rezsővel, Vásárhelyi Miklóssal, Eörsi Istvánnal, Bihari Mihállyal, Konrád Györggyel, Kis Jánossal.*” A velük folytatott megbeszélések „*hatással voltak rám is erősítették eltökéltségemet, hogy én is a rendszerbíráló irányába menjek... A rendszerváltás későn jutott eszébe még az ellenzéknek is*” – vélekedik Pozsgay a Kádár-korszak vi-

¹⁵ Uo.: 86. o.

¹⁶ Bihari Mihály: *Magyar politika: (1944–1993) Tanulmányok.* ELTE, ÁJK, Politológiai Tanszék. 144. o.

¹⁷ Stefka István: i.m. 86. o.

¹⁸ Bihari Mihály: i.m. 198. o.

¹⁹ Stefka István: i.m. 86. o.

szonyairól.²⁰ A névsort áttekintve megállapíthatjuk, hogy mindegyik politikai erőköz-ponttal kapcsolatban állt, a fenti személyek közül mégis legtöbben az MDF-hez kötődnek. A kapcsolattartásban ellentétek is felmerültek. Csoóri Sándor így értékelt: „... *Tudtam, hogy ő rendes, becsületes magyar ember, s vele bármiről lehetett tárgyalni. Egy vitám volt vele, hogy miért írtam alá a 77-es Charta melletti nyilatkozatot, de háromnegyed év múlva egyszer csak odajön, és azt mondja, igazad volt, amikor aláírtad a Chartát. Nekem ezek voltak az élményeim. Nem lehetett másra gondolnom, csak arra, hogy fogjunk össze minél inkább.*”²¹

Csoóri Sándor és Pozsgay Imre a nemzeti egységfront megteremtésében látta a Kádár-korszak átalakításának alapfeltételét. Ez az igény hozta létre az ellenzék törékeny egységét. Ez a közös platform bomlott fel, amikor a politikai pólusok érdekei a hatalomért folytatott harcban ütköztek. Pozsgay pozíciógyengülésének ez az egyik oka. A kongresszus idején helyzetére jól rávilágít a Somogy Megyei Levéltár dokumentumértékű forrása. Érdekeseen alakult az MSZMP tagságának hangulata az idő függvényében Somogyban.

A Történelmi utunk tanulságai című kongresszusi dokumentumot az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága 1989. augusztus 7-én véleményezte. Elítélte a kelet-európai szocializmusok sztálini modelljeit. Ezeket történelmi zsákutcának minősíti. Sokkal bonyolultabb az 1956-ot érintő állásfoglalás:

„- Az események annyiban forradalmi jellegűek voltak, amennyiben egy, a fejlődést zsákutcába vivő társadalmi rendet kívántak mélyen átalakítani, az európai fejlődés útjára terelni. Ezt tekintjük a társadalmi mozgás fő és meghatározó elemének.

- Október utolsó napjaiban jelentkező fehér-terror jelentősen megnehezítette a mélyreható változásokban való eligazodást, veszélyeztette a demokratikus erők fellépését... Annak ellenére, hogy Nagy Imre és Kádár János politikai pályájukon eltértek egymástól, a megye ápolni kívánja mindkét személyiség politikai örökségét, a nemzet érdekében felvállalt történelmi jelentőségű szerepüket, politikai tragédiájukból tanulságot merítve kíván a nemzeti megbékéléshez hozzájárulni.

Elhatároljuk magunkat a november 4-ét követő megtorlástól. Egyetértünk a megtorlások véttlen áldozatainak rehabilitálásával, az okozott sérelmek jóvátételével. A fegyveres harcok során a barikádok mindkét oldalán elesetteket egy nemzeti tragédia áldozatainak tekintjük, emléküket őrizzük.”²²

Az MSZMP Somogy megyei szervezete különleges helyzetben volt, mert mindkét történelmi személyiség életútja szorosan Somogy megyéhez kötődik. Kádár gyermekkorát Kapolyon töltötte, ahol az MSZMP megyei szervezetei egy emlékmúzeumot akartak berendezni az 1989-ben elhunyt főtitkárnak. Nagy Imre Kaposvár szülőtte. Ez a tény legfeljebb csak árnyalja a két politikus megítélését, de a történelemhamisítás nem elfogadható. A kétértelmű értékelés összemosza, elhallgatja a tényeket. Pozsgay Imre értékelésének részbeni elfogadását jelenti az MSZMP Somogy megyei Végrehajtó Bizottságának a pártkongresszusi küldöttek számára 1989. szeptember 6-ára keltezett kongresszusi ajánlás két mondata: „*A népfelkelést alkalmas*

²⁰ Uo.: 84. o.

²¹ Elek István: *Rendszerváltoztatók húsz év után*. Magyar Rádió Zrt., Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Kft. 2009. 299. o.

²² SML, MSZMP Somogy Megyei Bizottsága. A szocialista pártmozgalom program-tervezete Somogy megyében. Jegyzőkönyv melléklete, PB/9/5/1989

minősítésnek tartjuk 1956 megítélésében, melyben a tömegek a demokrácia kivívását és a sztálini modell lerombolását tekintették legfontosabb feladatuknak."²³

Az ellenforradalom kifejezés ebben a részben is előfordul. A Történelmi utunk tanulságai című visszatekintő elemzés egyik fő jellemzője a sztálinizmussal való szakítás. Kádár János és politikus társai is tudták, hogy az 1956 utáni megtorlás miatt a társadalom egy része legalábbis egy ideig, a Kádár-korszakot a sztálinizmus szerves folytatásának tekinti. Jevtusenko a Sztálin örökösei című versében bélyegzi meg a bolsevizmus hosszú évtizedeit.

Ettől a bélyegtől Kádár János is menekülni akart. Így született meg a kádári gazdasági, szociális modell a maga látszólagos egyenlőséget szimuláló rendszerével. A „magyar NEP, New Deal” kifejezések túlzó használata mutatja, hogy az elmúlt 40 évet értékelő történelmi dokumentum készítői kissé elfogultak.

A kritikai hangvétel ennek ellenére erősebb. *1956 tragédiája; A reformerők csatavesztése; A kompromisszumok ára* című rész felkínálja a realitáshoz, a megfontolt önértékeléshez vezető utat.

Rendszerváltás, modellváltás?

A két fontos, korszakunkat jellemző terminus technikus többször fordul elő a szociológiai és politológiai szakirodalomban. A két kifejezés kapcsolatát akkor érthetjük meg, ha felidézzük Sárközy Tamás jogász, egyetemi tanár gondolatait a rendszerváltás időszakáról: *„Huszár Tibor nevéhez fűződően megjelent, hogy nem rendszerváltás kell, hanem modellváltás, demokratikus szocializmus. És ennek a demokratikus szocializmusnak lett volna alapja a vegyes gazdaság, ami azt jelentette - a társasági törvényt azon az alapon csináltuk '87 decemberétől '88 nyaráig, mert hiszen a törvényt '88 októberében fogadta el a parlament -, hogy az állami szektorhoz nem nyúlunk, a szövetkezeti szektorhoz nem nyúlunk. Tehát szó sem volt privatizációról, ezzel szemben a vegyes gazdaságnak megfelelően legyen magánszektor, amelynek része a külföldi működőtőke, ... Magyarországon 1979-től kezdve egy kisiparosnak lehetett 30 alkalmazottja. Voltak gazdasági munkaközösségek (gmk-k), amelyeknek volt 30 alkalmazottjuk, tehát Magyarországon volt privát szektor.”*

A „fordulat éve, 1989” felpörgeti a változások tempóját. Ennek megítéléséhez fel kell idézni a történések aktív résztvevőjének Sárközy Tamásnak a gondolatait: *„... '89 nyarán indult meg ez a folyamat, mégpedig azért, és itt jön a véletlen a történetben, mert a Pénzügyminisztériumnak volt egy rendelete, hogy aki új kft-t alapít, az első évben nem fizet adó, a másodikban keveset, a harmadikban is keveset. Ezt azért csinálták, hogy az új kisvállalkozásokat segítsék. Ezek után a nagy állami vállalatok átalakították a gyáregységeiket kft.-vé, és így menekültek a csődtől. Ők nem privatizálni akartak, csak amikor '89 nyarán kiderült, hogy egy hatalom nélküli úrban vannak, akkor villámgyorsan megkezdték, és alapvetően nem pártmunkások szereztek vagyont, hanem az akkori '85-ben odakerült viszonylag fiatalabb, nyelveket tudó, zömmel külföldön tanult vállalatvezetők. És a gazdasági államigazgatás, mert ő volt közel a tűzhöz. Ez igazságtalan. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a lakosságnak nem volt tőkeereje. ... A nagyvállalataink modernizálására semmilyen magyar tőke nem volt, ennek következtében szerintem az, hogy a multinacionális vállalatok kezébe mentek át a magyar nagyvállalatok szükségszerű volt. Hozzá kell tennem, itt is a közvélemény eltűzött dolgokkal találkozunk, mert a külföldi működőtőkének több mint a*

²³ SML, Ajánlás a pártkongresszus megyei küldötteinek. Tézisek a kongresszus felkészüléséhez. PB/10/1989

*fele zöldmezős beruházás. Tehát nem a privatizációból keletkezett, de az tény, hogy Magyarország 200 legnagyobb vállalatának körülbelül háromnegyed része közvetlenül és áttételeken keresztül külföldieké.*²⁴ Ezt a folyamatot teszi még bonyolultabbá a kárpótlási jegyrendszer, mellyel a magyar föld eladását, privatizációját próbálják megakadályozni és a kisemberek kárigényét kielégíteni. Sárközy Tamás véleménye szerint az általa leírt folyamat elkerülhetetlen.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a magyar adósságállomány konvertibilis. Az 1988. év végére elérte a 18 milliárd dollárt. Az infláció nagy ütemben nő, 1987-ben 8,4%-os, 1988-ban 15,5%-os.²⁵

Azt sem feltételezhetjük, hogy az MSZMP vezetése az adott gazdasági helyzetrel nem volt tisztában. Ennek figyelembevételével kell értelmezni a Programnyilatkozatot.

Az első fejezet a Fordulópont címet viseli. A szó jelentéstartalma a változás és változtatás szándékát hangsúlyozza. A fejezet 4. pontja így fogalmaz: *„A modellváltás társadalmi rendszerünk alapokig hatoló újraértékelését, átértékelését kívánja.”* Az 5. pont ezt a szándékot, stratégiai célt konkretizálja: *„Szocialista jóléti államot akarunk, amelynek fejlett és igazságos szociális rendszere a teljesítő képes piacgazdaság eredményein nyugszik. Jóléti államot, amelyben az emberek otthon érzik magukat, kibontakoztatják képességeiket, megteremtik nyugodt életfeltételeiket és biztosítják gyermekeik jövőjét. Növelni akarjuk a szociális biztonságot, különös tekintettel a fiatalok, nyugdíjasok és a nők helyzetére, valamint a munkalehetőségekre. Legfontosabb célunk az életminőség javítása, amibe az anyagi színvonal növelése mellett a szellemi kiteljesedés, az egészséges környezet, a közállapotok javítása és a politikai szabadságjogok érvényesülése is beletartozik. A válság leküzdése azonban a nemzet áldozatkészségét igényli.”*

A Programnyilatkozat készítőinek figyelmét elkerülte az a tény, hogy a nemzetgazdaság mozdonyát a Sárközy Tamás által leírt folyamat következményeként megfordították, az egész vonat, amelyet húzott, új irányba szaladt. Ez a rendszerváltás, az új rendszer gazdasági alapjainak lerakása. Ekkor is adósságcsapdában vergődünk, amelyből egyedüli kiút a nemzeti vagyon áruba bocsátása. A modellváltás, ha a vasúthasonlatnál maradunk, a váltóállítást jelenti, azaz melyik kapitalista modellt – az Amerikai Egyesült Államok modelljét, a nyugat-európai jóléti szociális modellt – választjuk. A nyilatkozat bevezető részéből kiderül, hogy az MSZMP vezetése a nyugat-európai típus mellett döntött. A modern, kényelmes, nagy sebességű átalakulást jelentő folyamathoz, azaz vonathoz hiányzik az erős aléptítmény. Ezt ezután kell megépíteni. Az óriási államadósság a kádári örökség. Az induló helyzet nemzetgazdasági szempontból a nullánál rosszabb, mínuszt, tehát folyamatos kiadást jelent a nemzetgazdaság számára. Melyik hatalmat megszerezni akaró párt meri ezt bevállalni, különösen akkor, ha az eredeti bűn elkövetésében döntő szerepe van? A programnyilatkozat fejezeteinek címei reklámszerűen kifejezik a modellváltás tartalmát:

- I. Fordulóponton
- II. Demokratikus szocializmust
- III. Új szocialista pártot
- IV. Vegyes tulajdonon nyugvó piacgazdaság
- V. Új társadalmi értékrendre épülő elosztás
- VI. Helyünk a világban

²⁴ Elek István: i.m.: 200–201. o.

²⁵ Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubikon-könyvek, Rubikon-ház Bt. 2003. 117. o.

A legnagyobb terjedelmű az V. fejezet, jelezve, hogy a modellváltás kényes kérdése a redistribúció. Itt értünk el a rendszerváltás alapvető kérdéséhez. A pártállami gazdálkodáshoz szokott közgazdaság-szemlélet jellemzője, hogy a pártállam minden jövedelmet meg tud adóztatni, a kereseteket a piac fő felügyelőjeként a minimumon tudja tartani. Most új adórendszert kell kiépíteni úgy, hogy a vegyes tulajdonra épülő gazdaság működése a mi viszonyaink és a külső körülmények miatt egy nyílt gazdaságra épülő országban teljesen bizonytalan az állami bevételek szempontjából. Erre akartak ráépíteni egy nyugat-európai típusú, a szociális igényeket optimálisan kielégíteni akaró nemzetgazdaságot. Egy olyan egyenletről van szó, amelynek két oldala folyamatosan, hektikusan változó. Sem a bevételi, sem a kiadási oldal az idő távlatában nem tervezhető. A gazdasági alap a rendszerváltás függvényében folyamatosan változik, nincs az a modell, mely erre összehangolhatóan ráépíthető.

Az új párt a platformok pártja

A Programnyilatkozat első mondatai hangsúlyozzák a „nemzet sorsáért felelősséget érző erők együttműködésének” szükségességét. Azzal az MSZMP tagságának jelentős része is tisztában volt, hogy a plurális többpárti demokrácia kompetitív politikai rendszerében, a monolitikus hatalomgyakorlás után, a konszenzuson, az érdekek egyeztetésén alapuló nemzeti egység megteremtése nagyon nehéz.

Az 1987. szeptember 17-én Lezsák Sándor által szervezett lakitelki találkozó 181 résztvevője között ott találjuk a reformszocialisták legismertebb képviselőit: Király Zoltánt, Bihari Mihályt, Lengyel Lászlót, Pozsgay Imrét.²⁶

Mivel a találkozó illegális volt, feltételezhető, hogy a meghívó és a meghívottak között bizonyos elvi azonosság állt fenn. Ennek mértékét megbecsülni ma nehéz. Bihari Mihály pontos képet ad az MSZMP kongresszusának összetételéről. *„Az ügyrend előírta az áramlatok szerint szerveződött platformok bejelentésének és nyilvánosságra hozatalának kötelezettségét. Október 6-án este 6 platform jegyeztette be magát. A Fiatal küldöttek csoportja (26 fő), Népi demokratikus platform (68 fő), Összefogás az MSZMP megújulásáért platform (31 fő), Platform az MSZMP-ért (35 fő), Platform a vidék egyenlőségéért (43 fő), Reformszövetség (465 fő). Új platformok alakultak, mások megszűntek vagy összeolvadtak. Október 7-én az Összefogás platform (Berecz János is idetartozott) megszűnt, gyűjtőplatformmá vált a Népi demokratikus platform (8-án estére 228 főre duzzadt). Új platformok alakultak: Agrár- és élelmiszergazdasági platform (63 fő), Egészséges Magyarorszáért platform (32 fő), Munkástagozat (58 fő). A kongresszus harmadik-negyedik napjára a két legnagyobb platformmá a Népi demokratikus platform és a kezdettől fogva legnagyobb létszámú (a negyedik napra 700 fő fölé emelkedő) Reformszövetség vált. A kompromisszumos tárgyalások két helyen és szinten zajlottak a két legnagyobb platform között és a négy legjelentősebb vezető: Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Németh Miklós és Horn Gyula között.”*²⁷

A párt tehát erősen plazma állapotú volt, ami a szakadás veszélyét rejtette magában. *„A leglátványosabb eredményt a párt jellegéről elkészült kompromisszumos tervzet hozta, amit a Népi demokratikus platform és a Reformszövetség dolgozott ki és össze 1989. október 7-én (szombaton) este 20 óra 24 perckor 1202 küldött elfogadott.”* – írja Bihari Mihály.²⁸

²⁶ Uo. 61–63. o.

²⁷ Bihari Mihály: i.m.: 141. o.

²⁸ Uo.: 141. o.

A politikai állapotok cseppfolyósságát bizonyítja, hogy Nyers Rezső 1989 elején még óvott mindenkit a szociáldemokrata párt szervezésétől, nyolc hónappal később már hét, önmagát szociáldemokrata-szocialista pártnak nevező pártformáció létezett, s az egyiknek ő volt az elnöke. A másik szociáldemokrata párt a Petrasovics Anna által szervezett MSZDP, amelynek alapító kongresszusa 1989 novemberében volt. Az MSZP ezzel a párttal nem keresett kapcsolatot, vetélytársnak tartotta, ügyesen kiiktatta a politikai életből.²⁹ Az MSZP a régi reflexszel az egységes uralkodó párt hegemoniáját igyekezett megteremteni. Ez mások számára is figyelmeztető jel volt. A párt belső tagoltsága nem kedvezett ennek a törekvésnek. A centrifugális erők működése azonban erősebbnek bizonyult. Amilyen liberálisan, következetlenül kezelte a kongresszus a gazdasági ügyeket, s a vele kapcsolatos szociális kérdésekben ideáltipikus rózsaszín jövőt festett fel, annyira rigorózus volt a politikai kérdésekben. A sokféle platform küzdelme azt jelentette, hogy a küldöttek egymást is tesztelve, szakítóp próbának tették ki a még uralmon lévő pártot. Ebben a küzdelemben erősödött meg a Reformszövetség, ez a csoportosulás képezte a hidat a kialakuló plurális demokrácia párthatalmi erőcsoportjai között. Feltehetően a Reformszövetség közvetítette a nemzeti-konzervatív-kereszténydemokrata pártcsoport politikai elvárásait az MSZP tagságának. Nem ultimátumszerű követelésekről lehetett itt szó, de azt be kellett látni, hogy a hatalomátadás folyamata már zajlik. Az MSZP történelmi felismerése volt, hogy a legfontosabb politikai kérdésekben szembenéz múltjával, és felméri a jövő alternatíváit. Idézzük ennek alátámasztására Bihari Mihályt: *„Ezért is volt nagy jelentősége azoknak a döntéseknek, amelyeket részben a kongresszuson, részben közvetlenül a kongresszus után kellett meghozni. Az MSZP vezetését és a párt politikai arculatát hitelesítő döntések közül a legfontosabbak:*

- a) a pártok üzemi szerveződése
- b) az MSZMP/MSZP vagyonáról való elszámolás
- c) a munkásörtség feloszlása
- d) a köztársasági elnök választása és a megválasztásának időpontja.³⁰

Ez a négy tétel volt a kongresszus után kibontakozó politikai, hatalmi harc témája. Közülük a köztársasági elnök személye, választásának módja (népszavazás vagy parlament által) került a politikai érdeklődés fókuszába. Így vált fontos összeütközési ponttá Pozsgay Imre személye. A parlament által választott elnök párt- és parlament-függő, gyenge hatalmi pozíciójú, a népszavazás által választott elnök erős pozíciójú politikai aktor lett volna.

A hitelesség kedvéért Pozsgay Imre emlékezetére kell támaszkodnunk, hogy a politikai harc jelentőségét megértsük, és kellően érzékelnünk tudjuk, hogy az MSZP potenciálisan őt tartotta alkalmasnak a köztársasági elnöki posztra:

„Riporter:- Egyesek azt állítják, hogy az ellenzék kimondva-kimondatlanul beleegezett a párt nomenklatúra továbbélésébe, mert a gazdasági hatalmat a kommunisták kezében hagyta.

Pozsgay: - Ez a babona, amelyben nem hiszek. Ez nem igaz. Valójában az SZDSZ terjeszti, amelynek, miután 1994-ben koalícióra lépett az utódpárttal – az MSZP-vel –, új eszmét kellett kapcsolnia a rendszervá

ltáshoz. Ezért visszamenőleg átrajzolta az egész tárgyalási folyamatot, mondván, hogy ott a hatalomvédő MSZP-vel állt szemben, amelyik mindent megmoz-

²⁹ Stefka István: i.m.: 73–87. o.

³⁰ Bihari Mihály: i.m.: 151. o.

gatott, hogy átmentse a hatalmát, és ennek fő figurája volt Pozsgay Imre. Ennél nagyobb hazugság az egész rendszerváltás történetében nincsen.”³¹

Pozsgay véleménye szubjektív. A tények azt igazolják, hogy az MSZP „demokratikus lelkületű engedékenysége” bumeránghént ütött vissza. A munkásörtség megszüntetése, a pártvagyon, a munkahelyi pártszervezetek, a köztársasági elnök közvetlen választásának kérdése a politika fókuszába kerül. Az SZDSZ, FIDESZ, FKGP és az MSZDP a népszavazáson való részvételre buzdított. (ún. „négyigenes” népszavazás – 1989. 11. 26.) Ilyenre a magyar történelemben először került sor. A köztársasági elnök választásának időpontjával kapcsolatban csak nagyon kis többséggel, összesen 6101 szavazattal győztek a népszavazást kezdeményezők. Vagyis igennel szavazott a szavazáson résztvevők 50,07%-a, nemmel pedig 49,93%. A Pozsgay Imre által félelmetesnek tartott polgárháború rémképe tehát szertefoszlott, de a nemzeti konszenzusra épülő parlamenti- és pártpolitika sem valósult meg. Így köszönt vissza 1956 szellemi, történelmi öröksége.³²

A politika peremvidékén – a kongresszus visszhangja

A gyors politikai változások vidékre lassan érkeznek. Hatásuk nem könnyen mérhető. A legnagyobb területű dunántúli megye, Somogy politikai helyzetének bemutatása ezért lehet érdekes. Somogy azért is fontos szerepet játszik az ország politikai életében, mert 1956 mártír miniszterelnöke Nagy Imre Kaposvár szülötte, Kádár János pedig Kapolyon, egy Somogy megyei kis faluban töltötte gyermekkorát. A két történelmi személyiség összeütközése térben és időben érdekes, mert az ország provizórikus időszakot élt át.

A Somogy Megyei Pártbizottság Végrehajtó Bizottsága az MSZMP vezető testületeihez hasonlóan nem tudott kiszakadni Kádár bűvköréből. A vonzerőt még növelte a volt főtitkár halála miatti részvét. Ezzel az MSZMP Somogy megyei politikusai nem voltak egyedül, gondoljunk Kádár temetésének tömegeket mozgósító erejére. Ezzel magyarázható az a patetikus állásfoglalás, amelyben a megyei pártbizottság megfogalmazta véleményét és kijelölte a megye kegyeleti megemlékezésének formáját.³³

Helyi kezdeményezésként indult a kapolyi alapszervezet és a Somogy Megyei Pártbizottság együttműködésével Kapoly községben Kádár Jánossal kapcsolatos helytörténeti gyűjtemény létrehozása. Ennek bizonyítéka az özvegyéhez írt levél.³⁴

Az MSZMP Somogy megyei vezetésének kettős lelkületét és politikai ingadozását mutatja, hogy 1989. augusztus 20. megünneplése céljából a megye olyan tájékoztatót bocsátott ki, amelynek hangvétele, történelemszemlélete szöges ellentétben áll a párt hagyományaival. Az első kenyér megszegésének népi és Szent István névnapjának ezeréves ünnepét az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága nem merte az Alkotmány emléknapjává tenni, inkább visszavonulót fűj.³⁵

A Történelmi utunk tanulságai című forrás gondolatainak elfogadása csendül ki a pártbizottság kongresszusi dokumentumokat értékelő véleményéből: „*A népfelkelést*

³¹ Stefka István: i.m. 87. o.

³² Romsics Ignác: i.m. 190-191. o.

³³ SML, MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Jegyzőkönyvi melléklet, Tájékoztató, 1989. augusztus 3. PB/9/3a

³⁴ SML, PB/9/3a

³⁵ SML, PB/9/3a

*alkalmas minősítésnek tartjuk 1956 megítélésében, melyben a tömegek a demokrácia kivívását és a sztálini modell lerombolását tekintették legfontosabb feladatuknak. Az eseményekben jelen voltak és hatottak az ellenforradalom erői és elhatároljuk magunkat az 1956. november 4-ét követő megtorlásoktól. Elismerésre méltónak tartjuk az MSZMP 60-as évtizedben követet politikáját, melynek csúcsa a 68-ban bevezetett gazdasági reform.*³⁶

A kongresszusi küldöttek véleménye jól tükrözi az MSZMP somogyi helyzetének válságát és a pártot megosztó véleménykülönbséget. A párt nevének megváltoztatása ellen többen foglaltak állást egy szavazáson. A somogyi küldöttek többsége a névváltoztatást ennek ellenére elfogadta. A munkahelyi pártszervezetek működése formális, de azt nem vállalták, hogy a munkahelyekről a lakóterületekre menjenek ki. 1989. október elején tehát még minden cseppfolyós állapotban volt vidéken.³⁷

Az MSZMP/MSZP utolsó, egyben első kongresszusa nemcsak pártváltó, hanem korszakváltó kongresszus is volt. Ezért fontos, hogy milyen benyomásokkal, véleményekkel távoztak a küldöttek az eseményről, hiszen az MSZP belső életét, vele az ország jövőjét is előre meghatározta az a szemlélet, ami a kongresszusról kialakult.

Több küldött szerint a kongresszust az anarchia és a zűrzavar a politikai összhang hiánya jellemezte. Ezt támasztja alá az egyik, a kongresszusról szóló megyei pártbizottsági ülés néhány érdekes mondata: *„Zárt ülésen a négy vezető kifejtette a véleményét ezek lényege. Horn Gyula: ő a radikális reform híve, Németh Miklós: a kormány felelősségét hangoztatta és azt, hogy Nyers Rezsővel nem mindenben ért egyet, Pozsgay Imre: aláveti magát a kongresszus döntésének, de hangsúlyozta, hogy a párt érdekeit alá kell rendelni a nép érdekeinek. Nyers Rezső kijelentette, nem vállalja az elnökséget, ha Pozsgay, Németh, és Horn elvtársak lesznek az alelnökök.*

A Reformszövetség a saját jelölő listájának érvényesülését követelte, Pozsgay azonban a vitát helyes mederbe terelte.

*Nyers Rezső pártelnökké történt megválasztása után azonnal javasolta, hogy a kongresszus erősítse meg Pozsgay Imre köztársasági elnökké való jelölését.*³⁸

Nyers Rezső javaslatának célja az volt, hogy a pártvezetésből kiszorítsa a reformszárny vezetőjét, s ezzel a pártszakadást elkerülje.

Egyéni vélemény, de a párt jövőjére utaló Szalai Pál gondolata: *„Elmondja, hogy szülei megkérdezték, most mit csináljanak. Azt mondta nekik, hogy ne lépjenek be az új pártba, de a választásnál annak jelöltjeire szavazzanak.*³⁹

Nyers Rezső szerepére utal az egyik küldött észrevétele: *„Nyers Rezső a kongresszuson olyan volt, mint Kádár '56-57-ben, a kompromisszumkereső. Célja elfogadható volt, ő volt a kongresszusi centrum. Az első szakítópróba a munkahelyen maradás kérdése volt. Nyers Rezső ebben a kérdésben lehengerelte a kongresszust. Pártszakadás nélkül más döntéseket nem tudott hozni a kongresszus. Most lehetőség van egy új párt létrehozására.*⁴⁰ Ambivalens, óvatos állásfoglalás ez.

*„Grósz Károly kijelentette, a programot megszavazná, de a névváltoztatást nem. ... Kellott a kongresszuson egy baloldali mumus, ha nem lett volna ott Berecz János, akkor kerestek volna mást.*⁴¹ – közölte hozzászólásában az egyik küldött. Az ultra

³⁶ SML, Az 1989. október 2-án megtartott megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyve. PB/11/3/1989

³⁷ Uo.

³⁸ SML, MSZMP Somogy Megyei Bizottsága. Az 1989. október 11-i megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyve. PB/12/4/1989.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

baloldaliság is jelen volt a kongresszuson, mumusként a visszahúzó múltra figyelmeztetve.

Sajátos önértékelésnek, ugyanakkor reális állásfoglalásnak fogható fel Ferenczi Miklós hozzászólása, ami utalt az MSZMP/MSZP működési zavaraira: „Egyes kongresszusi küldöttek hónapokkal ezelőtt egymáshoz futkoztak, míg a többi küldöttet az előkészítésből kizárták. Az MSZMP tagjai tisztességes kommunistáknak tartották magukat, ezen a kongresszuson nem volt kommunista platform. Amennyiben a kommunistáknak helye van ebben a pártban, akkor részt veszek a munkában, ha nem, akkor nem maradok párttag.”

A kongresszus saját magával és nem a párttal foglalkozott. Semmi segítséget nem adott a tagságnak, hogyan tovább. Egy bizonyos kör megszervezett akciójáról volt szó.⁴² Hatalmi küzdelem, erkölcsi elbizonytalanodás, a párttagság számára elfogadható reális jövőkép hiányának érzékelése csendül ki a sorokból. A negatív észrevételek túlnyomó többsége ellenére ki kell emelni dr. Suchmann Tamás jövőbe mutató, de a jelenet reálisan értékelő véleményét:

„Türelmetlenségre, nyugtalanságra nincs ok. Az eddigi kongresszusokon egészen mást szoktunk meg, ez a mostani abba a képbe nem illik bele. Ha a platformokat kibékíthetetleneknek fogjuk fel, akkor kár volt ezt a pártot létrehozni. A sajtó semmit sem tükrözött abból a hangulatból, ami a kongresszuson volt. Nyers Rezső felvállalt valamit, ezért tisztelni kell őt. Ideológiai előkészítés nélkül mentek a küldöttek a kongresszusra. Én a Reformszövetségben voltam kezdetől fogva, de nem volt ott sem kiszámítható, hogy mi történik. Javaslom a belépők számára kidolgozni egy, a program és az alapszabály lényegét tartalmazó kiáltványt.”⁴³

Pillanatképek a fordulat évéből

A közelmúlt hosszabb idő elteltével válik történelemmé. A jelen emberének viszonyulása hozzá kettős értékű, aspektusú. Beszélhetünk a bennünk élő történelemről. A másik szempont a velünk élő történelem látószöge. A bennünk élő történelem az emlékezést jelenti, amelyet döntően befolyásolnak a jelen eseményei, erős érzelmet kiváltva. Torzító tükör ez, hamis konklúziókra sarkall. A velünk élő történelem nézőpontját nehéz érvényesíteni. Ez az eseményekre, történésekre való azonnali reagálást jelenti. A történésekkel való szinkronitás, az azonnali reagálás eszköze a sajtó, a film.

A primér politika színtere a főváros volt. Látómezejéből a vidék gyakran kimaradt. Romsics Ignác elsősorban a nagypolitikára koncentrált. A vidéki Magyarország kimaradt látószögéből. Romsics Ignác a rendszerváltás folyamatát három évben határozza meg.

Véleménye szerint 1988-ban kezdődött. Ez volt az átmenet első éve. Az MSZMP májusi pártterkezelete, az ellenzék pártosodása az uralmon levő párton belül. A társadalom erre történő reakciói, a közvélemény gyors változása, az egyéni lét feltételeinek romlása jellemezte ezt az évet.

1989 történései már karakteresebbek voltak. A lengyelországi választásokon győzött a Szolidaritás. 1956 magyarországi eseményei átértékelődtek. Pozsgay Imre a Kádár-rendszer által ellenforradalomnak minősített történelmi drámát népfölkelésként értékelte. Nagy Imre és Kádár János temetése két egymással szemben álló időszak nyilvános összeütközése, kifejeződése volt. Ebben az évben született meg a Harmadik Magyar Köztársaság.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

1990 az átmenet harmadik és a demokrácia első éve. Az első szabad választás esztendeje. Megalakult 1945 után az első népképviselői országgyűlés és az első felelős magyar kormány.⁴⁴

Romsics értékrendszerével, időbeli szakaszolásával érdemes párhuzamba állítani az események közvetlen résztvevőjének, tanújának, Bihari Mihály politológusnak paradigma rendszerét:

1. Az Ellenzéki Kerekasztal megszerveződése 1989 tavaszán és a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások folytatása 1989 tavaszától 1989. szept. 16-ig.
2. Az MSZMP reformszárnyának megerősödése, majd önálló politikában erőként való fellépése 1989 tavaszán, Kecskeméten és Szegeden.
3. Az állampárt lebontása és felszámolása 1989. október 6-9. Az MSZMP megszűnt állampárt lenni és betagozódott a kialakult többpártrendszerű struktúrába. Az MSZMP utódpartja az MSZP lett.
4. Állampárt felszámolása után a kormány önálló politikai erővé, hatalmi tényezővé vált. A Németh Miklós által vezetett kormány fokozatosan levált az MSZP-ről. Az MSZP politikai irányító szerepe 1989 októberétől már nem érvényesül.
5. Az átmenet parlamentje felvállalta a parlamenten kívül megszerveződött hatalmi centrum (a Nemzeti Kerekasztal) egyezményeinek törvényi keretekbe foglalását.
6. 1989-ben lényegileg egy plurális szerkezetű többpártrendszer alakult ki Magyarországon.
7. Az 1990. évi parlamenti (március 25. és április 8.) és az önkormányzati (szeptember 30. és október 14.) választások a hatalmi elit tömeges méretű cseréjét és változását hozták magukkal.
8. A rendszerváltás és a politikai átalakulás keretében sajátos szakaszt jelentett az új kormány megalakulását (1990. május 23.) követő két hónap, ami tulajdonképpen a kormány részleges átalakulásának bejelentéséig (1990. december 14.) tartott.
9. 1990 őszén felerősödtek az Antall-kormány centralizációs törekvései és a hatalom koncentrációját célzó lépései.⁴⁵

A két paradigmarendszer közötti szemléletbeli különbség az, hogy Romsics Ignác történelmi léptékekkel mér, Bihari Mihály pedig politológiai aspektusból közelíti meg vizsgált korszakunkat. Bihari Mihály a belpolitikai események szigorú kronologikus nyomvonalán halad.

A két szemléletmódban kimutatható közös vonás, hogy az 1989-1990-es esztendő tekinthető a felgyorsuló történések sodrában a fordulat időszakának. A hétköznapiakban és a politikai események sodrában élő publicisták, újságírók is így érzékelték.

Ez a helyzetértékelés állhatott a *Somogyország* című hetilap megindításának hátterében. A címválasztás is önmagáért beszél. A történelmi analógiák alapján az „Erdélyország” elnevezés sugallhatta a címet. A hetilap szerkesztői számára a hetenkénti megjelenés lehetővé tette az eseményekben való elmélyült válogatást, a szociológiai folyamatok, a lakosság hangulatának nyomon követését, az átalakuló gazdaság, privatizációs folyamatok és visszasságok, valamint a politikai események elemzését. A lap szerkesztősége az újság profilját a „közéleti” jelzővel fejezte ki. Ebben a kifeje-

⁴⁴ Romsics Ignác: i.m.: 223. o.

⁴⁵ Bihari Mihály: *A magyar politika (1944–1993)*. Tanulmányok. Budapest, 1993. ELTE ÁJK Politológia Tanszék. 192-196. o.

zésben benne rejlik az újságírói függetlenség, a politikai semlegesség, a távolságtartás szándéka. Legnagyobb értéke, hogy a vidék, az ország egyik elmaradott térségének a hangját szólaltatta meg. Két évig élt, 1989-ben és 1990-ben jelent meg, tehát az elmúlt húsz év két történelmi, politológiai szempontból is legkiemelkedőbb, legfontosabb esztendejének tanúja, kordokumentuma. Ez határozza meg jelentőségét.

A fordulat éve 1989

Ha belelapozunk a *Somogyországba*, már az első évfolyam első számának (1989. március 15.) dátuma jelzi a szerkesztők szándékát. A magára találó nemzet forradalmi évfordulóját köszöntik a 12 pont idézésével. A nemzeti függetlenség négy évtizeden át elfojtott érzése utat tör magának. A „Rendezni ködös dolgainkat!” cím alatt a szerkesztők tömören foglalják össze az új lap indításának céljait, ars poeticáját: „*Független megyei hetilap – irtuk a cím alá, pedig hát függetlenségünk elkötelezettséget jelent. Elköteleztük ugyanis magunkat ama ritka kincs iránt, amit úgy hívunk: igazság, mert a sajtónak minden időben az adott közösség lelkiismeretének kell lenni – miként írva van.*”⁴⁶

Az átalakuló társadalom jellemzője a széthúzás, hiszen a parancsuralmi rendszer megszűnése a szabadság élményét jelenti. A felszabaduló individuum szabadon kifejezheti érzéseit, kifejzheti politikai nézeteit, választhat magának közösséget. Megkezdődött a pártok kialakulásának folyamata. A magyarság jellemzője, hogy a történelem sorsdöntő pillanataiban nem tud közös nevezőre jutni. Az első szabad március tizenötödikét is így ünnepeltük. Ezt fejezi ki a rövid cikk címe is „Miért nincs közös ünnepelés?”⁴⁷

A kibontakozó demokrácia bizonyítékaként „Somogyi alternatívok, somogyi alternatívák” címmel közli az újság az újonnan születő pártok, civil szervezetek listáját. A somogyi szervezetek száma nyolc. Ellenpontként az országos áttekintést, felmérést bemutató lista „Ha most lennének a választások?” címmel tizenöt szervezetet sorol fel. A közvélemény-kutatás alapján készült lista érdekessége, hogy országos viszonylatban az MSZMP 13,1%-os budapesti és az MSZMP 17,66%-os vidéki városokra vonatkozó népszerűségi mutatója a legmagasabb. Ez a két ráta társadalmi átalakulás kezdetét mutatja. Még nem szűnt meg a régi, de az új sem erősödött meg. A somogyi szervezetek vezetőinek nyilatkozataiban is visszatükröződnek a kezdet nehézségei. A FIDESZ somogyi választmányának képviselője így nyilatkozott: „*Az a véleményem, hogy ne alakuljunk át párttá. Tagjainknak olyan változatos a politikai indíttatásuk, hogy nem lenne jó rájuk kényszeríteni egy minden áron egységre törekvés hamis lát-szatát.*”⁴⁸

Különösebb kommentár ehhez nem szükséges, hogy az azóta eltelt húsz év alatt megtett út politikai véleményformáló erejét bizonyítsuk, s újra feltegyük a kérdést: a rendszerváltás befejeződött-e.

A vajúdas jellegzetes esetét mutatja be „Az októberi előzetes, avagy kiegészített a reformkörte?” című cikk. A hetilap postájából származó olvasói levél jól rávilágít az MSZMP belső vitáira: „*Vegyes érzelmekkel olvasom az MSZMP tagok megyei reformköreinek állásfoglalását. A kapolyi Kádár-emlékház és a Nagy Imre-kiállítás ügyéről van szó. A reformkörök szerint a megemlékezésnek egy időben az 'októberi évfordulók' kapcsán kellene megtörténniük. Nem azt kifogásolom, hogy az MSZMP*

⁴⁶ Somogyország, Rendezni ködös dolgainkat! I. évf. 1. szám 1. o.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ I. m.: Somogyi alternatívok, somogyi alternatívák, I évf. 1. szám 2. o.

*reformerei Nagy Imre alakjához és példájához nyúlnak vissza – bár korábban tették volna! Az is természetes, hogy vannak, akik Kádár életútjának így kívánnak emléket állítani. De hogy a két politikus sorsát és életpályáját ugyanazok, ugyanabban a nyilatkozatban szinte egy lélegzettel és éppen a forradalom évfordulóján egyszerre próbálják egyazon erkölcsi színvonalra helyezni, mesterségesen egymás mellé kanyarítani, véleményem szerint egyaránt sérti a jó ízlést és utal az illető politikai szerveződést vezérlő eszmék tisztázatlanságára.*⁴⁹

1989 augusztusában született a levél. A bennünk élő történelem ütközését bizonyítja a velünk élő történelemmel. A közelmúlt és a jelen így csap össze és okoz erkölcsi konfliktust a rendszerváltás át- és megélőnél.

A közélet sajátos megnyilvánulása, az egyház és a társadalom kapcsolata, amelynek megosztásáért a kommunista diktatúra nagyon sokat tett, hatékonyan és eredményesen szembe állított hívőt és nem hívőt az „oszd meg és uralkodj” elve alapján.

*„Futótűzként terjedt el a megyében, hogy megverték a taszári plébánost: megszurkodták, vérbé fagyba, sokkos állapotban hagyták ott a plébánián. ... Miért gyűlölik Halász Ottót, a papot? Mit mond erről Halász Ottó, a pap? – Gyűlölni én nem tudok, ezért azt sem tudom, hogy ki miért gyűlöl. Azt sejttem, hogy mi lehet az ok, amely elvitte az embereket ehhez a számomra ismeretlen érzéshez. – Nos? – Betartottam és betartattam néhány szabályt. Nem eskettem meg templomban azokat, akik még csak nem is bérmálkoztak, és az Isten házáat messziről kerülték. Nem kereszteltem akkor, ha tudtam, hogy a gyereket azután még templom közelébe sem fogják vinni. Nem hagytam az elsőáldozók vagy bérmálkozók sorába állni azokat a gyerekeket, akik életükben nem jártak hittanra, vagy csak egyszer-egyszer mutatóban jelentek meg. Minek használja dísznek, köszönyűnek a vallást, aki hitetlen?”*⁵⁰

Még közel vagyunk ahhoz az időszakhoz, amikor az egyház egyedüli védekezése a közömbösséggel, a vele szemben állókkal, hogy a szentségeket nem szolgáltatja ki. A szabadabb légkörben újraéledő, a világnak szóló „látszatvallásosság”, a közvéleménynek szóló meggyőződés nélküli felbuzdulás feltehetően megbotránkoztatta a papi elkötelezettségnek megfelelni akaró plébánost. A válaszreakció a diktatúra idején megszokott, az akkori politika által is támogatott, több esetben a papok halálát okozó durva erőszak. Átmeneti helyzetben van az ország, az egymásnak okozott sebek gyógyulásának idő kell. A kölcsönös tolerancia nem vált viselkedési normává.

A papok közt sok olyan személyiség is akadt, akik példát szolgáltathatnak az átalakulás zaklatott időszakában türelemből, felebaráti szeretetből, kitartásból. Pigola atya, Vörös József ilyen ember volt. 24 éven át szolgált híveit a balatonberényi plébánián. A legnehezebb háborús időkben volt kispap. Mindszenty püspökkel együtt került nyilas fogságba. A veszprémi törvényszéki fogház folyosóján szentelte Mindszenty pappá. Aztán elvitték Sopronkőhidára. Ott mondta el első miséjét három csendőr jelenlétében. Kiszabadulása után Kéthelyen, Kötcsén, Keresztúron, Lovászpatonán és Berényben szolgált híveit. Tudós papként megírta Berény katolikus iskolájának történetét. Foglalkozott a ragadványnevek kutatásával, érdeklődött a népi szokások iránt. A kommunista diktatúra idején elégette azt a püspöki körlevelet, amely a beszolgáltatásra szólított fel. Szóvá tette azt is, hogy agitátorok idős szüleit a

⁴⁹ I. m.: Októberi előzetes, avagy kiégett a reformkörte, I. évf. 24. szám 12. o.

⁵⁰ I. m.: Vér a miseruhán. Miért verték meg a taszári papot? I. évf. 22. szám 5. o.

termelőszövetkezetbe kényszerítették. Szolgált, amíg erejéből telt, mert a paphiány miatt nem mehetett nyugdíjba.⁵¹ Az ilyen papok voltak többen, akik erkölcsi példájukkal, emberségükkel szolgálták híveiket és hazájukat.

A szabadabbá váló politikai légkör, a demokrácia óvatos térhódítása felpattintotta a múlt fekete dobozát, a Somogyország bátrabban feltárja a múlt bűneit, felhívja a figyelmet a jelen torzulásaira, teljesítve ezzel vállalást, hogy pártatlanságával csak az igazat fogja képviselni.

Korunk Magyarországnak súlyos erkölcsi zavarai, jogrendszerünk, közigazgatásunk működésképtelensége, a kisember kiszolgáltatottsága, gazdasági életünk furcsa kinövésai, botrányai megannyi jelenség, amelyre nem találunk magyarázatot. Az oknyomozó újságírók, publicisták felfedik a jelen bajainak forrásait, ha kellő odafigyeléssel, elemző szándékkal vallatjuk a közelmúlt napi és heti lapjait. A Somogyország 1989-es évfolyamát lapozgatva korunk ambivalenciái érthetővé válnak, feltárulnak a vidék jellegzetes problémái. Mivel Somogyország tipikusan mezőgazdasági jellegű terület, érthető, hogy az 1945 után kezdődő első társadalmi szerkezetváltás és napjaink struktúra váltása felforgatta a vidék rendjét. Mindkettőre jellemző az átgondolatlanág, erőszakosság.

A termelőszövetkezet-szervezés fájdalmait szemléletesen fejezi ki egy cikk címe: „A szíven döfött osztály”. A hangvétel is érzelmes: „*A magyar paraszt, mint egy kievett üres konzerves doboz, úgy van odadobva a századvég árkába. Nincsen eltemetve, neki még szertartás sem járt. Akár egy háborús halott. ... A parasztot az erőszakos kollektivizálás döfte szíven úgy, hogy nyögésre sem maradt ideje. Beállították a sorba, elvették tőle azt, amit évszázadokon át sohasem kapott meg – most is porhintésként – a földet. Az ő földjét. Összeterelték a halálos ellenségével, a lumpenekkel, akikből hamarosan brigadérosok lettek. ... Csak a földdel tudott boldog lenni! Szeretni igazán a serkenő búzát tudta, meg a borjút, amit oly féltő gonddal húzott elő a marhából, mintha édesfia lenne. Hamar tanult a téeszben a paraszt. Dolgozz keveset, mert még kevesebbet fizetnek. Lopj a téeszből, mert tetőled is loptak: földet, barmot, a padlás hátáról a gabonát. ...*”⁵²

Az emocionális túlzások ellenére meg kell említeni, hogy a termelőszövetkezetek helyenként értek el eredményeket. A város környéki falvak felvirágoztak, új házak épültek, a parasztság egy része megtalálta számítását, tehát voltak eredmények. A magyar paraszt szorgalmas, hamar feltalálja magát. A téeszek munkát is biztosítottak a kevésbé képzetek számára. A melléküzemágként üzött ipari tevékenység kifizetendő volt, de jelen volt a „kaporj kurta, neked is jut”-szellem fertőző betegségeként.

A diktatúra bűnei eredeti bűnként származnak át az utódokra. Jellegzetes esetet mutat be a „Rosszkor jött demokrácia” című írás. A cikk elé írt összefoglaló röviden fogalmazza meg a tényállást: „*A szóbeszéd, a pletyka már hónapok, sőt évek óta terjedt a csokonyavisonantai termelőszövetkezet vezetőinek viselt dolgairól, a szövetkezetek nehéz helyzetéről, ám a tények – igaz meglehetősen konszolidált módon – csak pár héttel ezelőtt, a zárszámadó közgyűlésen kerültek napvilágra, de többen úgy vélik, máig nem teljes mértékben.*”⁵³

A nagy terjedelmű cikk alcímében jelzi a közismert, nem titkolható bűnököt: „Piálás, tarhálás” Dölt betűvel szedett rész emeli ki a történet lényegét: „*A történetek és a rendőrségi, ügyészségi vizsgálat ellenére miért szavaztak bizalmat a korábbi vezetőknek?*” – kérdezi az újságíró riport alanyától. A fiatalember válasza utal az állapotok-

⁵¹ I. m.: Hogy vagy Pigola? I. évf. 24. szám 10. o.

⁵² I. m.: A szíven döfött osztály. I. évf. 7. szám 4. o.

⁵³ I. m.: Rosszkor jött demokrácia. I. évf. 6. szám 2. o.

ra: „Ezek már legalább összelopták magukat és megütötték a bokájukat. Mi a biztosíték arra, hogy egy következő garnitúra nem kezdene mindent előlről? ...Félnek az emberek, ezt elhíheti nekünk...”⁵⁴

A történetből kiderül, hogy Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényéből már ismert bünszövetkezettel állunk szemben. A párt és a tanácsi vezetők egyaránt benne vannak a „maffiában”, de hatalmuk birtokában még fékezni tudják az ellenindulatokat. A harc a színpalak mögött azonban megindult, sok a köpönyegforgató, másokat bemártani akaró ember. A bűn nemcsak átszáll egyik emberről a másikra, nemcsak öröklődik, hanem egymás kölcsönös besározásával lemoshatatlanná is válik.

A lelkiismeret néhány esetben azonban megmozdult: „*Kovács Ferenc, a tabi termelőszövetkezet elnöke hosszú esztendők óta következetesen képvisel egy irányzatot. Mint önmaga is megfogalmazza: saját meggyőződéséhez és tapasztalataihoz hű, és jó ideje nem veszi már figyelembe, mit illik, s mit nem illik mondani.*”⁵⁵ Kovács Ferenc kilépett a pártból. Lépésének oka, hogy a termelőszövetkezeteket a kommunista állam kifosztotta, s feltehetőleg az új körülmények között reménytelennek látta a jövőt. Véleménye szerint: „*A megújulás érdekében sokkal gyorsabb és pontosabb piaci információkra van szükségük a szövetkezeteknek. Valakinek végre hitelesen kellene közvetítenie az exportigényeket, egyszer s mindenkorra tisztázni kell a vagyónérdekeltséget.*”⁵⁶ A kemény gondolatok utalnak a gazdasági káoszra és a privatizáció kidolgozatlanságára. A *Somogyország* szerkesztősége gondosan ügyelt arra is, hogy a somogyi dombok között megbúvó kis falvak csöndes tragédiáját is megrajzolja. A falvak elnéptelenedését, elöregedését, lassú, de sorsszerű agonizálását is kutassa és bemutassa, hogy nálunk nem felülről irányított falurombolás folyik, hanem a szociális és gazdasági folyamatoknak kiszolgáltatott gyenge települések nem tudnak ellenállni ezeknek a spontán hatásoknak. Az állami, megyei és a helyi vezetés nem adott semmiféle segítséget a súlyos károkkal járó folyamatok megállítására. Nemcsak a mezőgazdaság szférája mutatja a bomlás, erodálódás jeleit. Sorsdrámák bontakoznak ki, amelyek okai a szocialista rendszerben lelhetők meg.

A *Somogyország* publicistái is felfedezték a társadalmi, erkölcsi leépülés felgyorsulását. Ezért többrészes hosszú cikksorozatban „Dráva menti Szicília” figyelemfelkeltő címmel foglalkoztak egy, a megyére kiterjedő korrupciós csalássorozattal. A bevezető cikk előszavában a szerző így fogalmazott. „*Kisebb megszakításokkal egy hónapig tartott az anyagfélével. Jegyzeteim szerint pontosan két tucat emberrel beszéltem, és átolvastam körülbelül háromszáz oldalnyi jegyzőkönyvet. Am ahogy egyre mélyebbre átam magam az ügyek és a pletykák dzsungelében, úgy vált mind világosabbá; az alábbi történet sokkal több eseménykrónikánál. Hogy a segítőkész emberek ellenére sem sikerült eljutni a „nagyhalakhoz”, világosan bizonyítja: pozícióban vannak, köztünk élnek, a múlt (és a jelen) haszonélvezői.*”⁵⁷

A mélyrétegekben végbemenő változásokat a társadalom felső vezetése gyakran nem igazán érezte. Ez azért fontos, mert az iránymódosítás, a folyamatok befolyásolása a kellő időben sikerhez vezethet, meg lehet előzni a társadalmi kataklizmákat. A *Somogyország* szerkesztősége is így látta. Gyakran készítettek riportot az elit vezető értelmiségeivel. Az MSZMP Reform-műhelyének Kecskeméten tartott értekezlete alkalmából „Tolongs van-e a damaszkuszi úton?” címmel Pozsgay Imre, Nyers Rzsó, Bihari Mihály, Lengyel László nyilatkozott a lapnak. Pozsgay szerint nem szaka-

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ I. m.: „Évtizedeken át hallgattunk és dolgoztunk”. Egy elnök 30 év után kilépett a pártból. Kiszípolyozott téveszek, elvtársi vadászatok. I. évf. 3. szám. 5. o.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ I. m.: Dráva menti Szicília. I. évf. 11. szám 10. o.

dás, hanem szétesés lenne a szétválási kísérletből, amely politikai vákuumhoz vezetne. Ennek kimenetele beláthatatlan. E helyett a párton belüli öntisztulás vezethet a reformpárttá alakuláshoz. Nyers Rezső is osztotta ezt a véleményt. Lengyel László és Bihari Mihály nem tartotta politikai pártnak az MSZMP adott formáját. Lengyel László változásra vonatkozó javaslatai között sok a hasznos, előremutató észrevétel: a szocialista mozgalommal a megfelelő tulajdonformákat meg kell határozni, az érdekképviselet rendszerét újra meg kell fogalmazni, koalícióképes politikai párttá kell válnia.⁵⁸

A kiváló publicista, Rab László Ormos Máriával készít tartalmas riportot. Alapkérdés 1956 történelmi megítélése az aktualitás ürügyén. Valószínű Pozsgay Imre átértékelő kijelentése – „népfelkelés” – játszott ebben szerepet. Ormos véleménye: *„Nem a történetírás az oka, hogy ilyen izgatott állapotba került az ország. Más kérdés, hogy most a történetírás kimond valamit. Elmélyültebb vizsgálatok kezdődtek, és előzmények nélkül, rohamtempóban készült el, de erről sem a történettudomány tehet. Hogy lehet túljutni ezen a korszakos vitán? Csak úgy, hogy nem próbáljuk visszagyömöszölni a palackba azt, amit meg kell vizsgálni. ... Minden analógia rossz, a történelmi analógiák is rosszak. Ma ott tartunk, hogy voltak a népfelkeléshez csapódó, az alkalmat felhasználó, rosszhiszemű megmozdulások. Nem ez jellemezte a folyamatot, és nem ez jellemezte az egész mozgalom kirobbanását.”*⁵⁹

A továbbiakban a tanulság kedvéért a professzor asszony megemlíti több olyan történelmi eseményt – 1848, Rákóczi szabadságharc –, amelyek megítélése ma is ambivalens.

A vasfüggöny leomlása a magyar határon egyetemes történelmi szempontból előre mutató esemény. Nagy Imre és kivégzett társainak újratemetése, Kádár János halála és temetése szimbolikus jelentőségűvé tette az évet. Somogy megye ebben az eseménysorban különleges helynek számított. Nagy Imre szülőháza és Kádár lakóházának kapolyi emlékmúzeumá alakítása hosszú, lappangó vitát, ellentétet szült, amelyben megtestesült a XX. század magyar tragédiájának, az 1956-os forradalom és szabadságharc történelmi megítélése. Itt visszautalhatunk Ormos Mária azon gondolatára, hogy Pozsgay Imre jó szándékú megnyilatkozását, amellyel népfelkelésnek nevezi az eseménysort, nem előzte meg körültekintő tudományos elemzés. Feltehetően Pozsgay jó ösztönrel ismerte fel a történelmi sorsfordulót, s megpróbált történelmi személyiséggé válni.

Pozsgayhoz hasonlóan nagyon sokan próbálkoztak kihasználni a történelmi helyzetet. Ady Endre szavaival „percemberkék” igyekeztek bekerülni a magyar történelem panteonjába. Ennek eldöntése is az utókorra vár.

A vidéki lapok mindig hátrányos helyzetben vannak a fővárosi sajtóval szemben. A magyar politika fővárosi központú. A vidék lassan reagál a politika változásaira. 1956-ban is Budapest indította el a forradalmi események sorát. 1989-ben is nehéz volt úgy újságot szerkeszteni, hogy felkeltse az érdeklődést, különösen ünnepi számot. A Somogyország szerkesztősége az októberi forradalom első szabad megünneplésére jól felkészül. 33 év után „Somogy-ország estét” szervezett, amelyre meghívták azokat, akik jelentős szerepet játszottak a somogyi ötvenhatos eseményekben. Az aktualizálás és a politikai színterek összekapcsolásának ügyes módszere ez. Király Béla, az 1956-os nemzetőrség főparancsnoka harmincyolc év után először járt szülővárosában, Kaposváron. A vele készült interjú összekapcsolta a közelmúltat és a jelent, s felkeltette az érdeklődést. A riportert is erre építve kérdezett:

⁵⁸ I. m.: Tolongás van-e a damaszkuszi úton? I. évf. 8. szám 2. o.

⁵⁹ I. m.: Történelem ellen nincs orvosság. I. évf. 8. szám 10. o.

„Hadd kérdezzem most a történészt. A jelenlegi magyar változások Ön szerint melyik korhoz hasonlítanak legjobban. Hiszen tudjuk: a történelem valamilyen szinten megismétli önmagát.”

Király Béla válaszában lényege: „Az 1847-48-as pozsonyi diéta azzal írta be a történelembe nevét, hogy kiváltságos osztályok lemondtak jogaikról és olyan haladó szellemű törvényeket hoztak, amivel Európához zárkóztatták föl Magyarországot.”⁶⁰

Király Béla nyilatkozatának jó szándékát nem lehet kétségbe vonni, de Ormos Mária professzorasszony történelmi analógiákra vonatkozó megjegyzése ide is érvényes.

Király Bélát foglalkoztatta a hatalomváltás, amely a többpártrendszerű, választáson alapuló demokratikus berendezkedést jelenti. Megfogalmazása a mára is érvényes: „A kongresszus ideje alatt több barátom szinte kétségbeesett hangon hívott: mit szólok ahhoz, hogy a párt egyben marad. Jobban örültek volna a pártszakadásnak, hiszen – szerintük – a kaotikus állapot az ellenzék malmára hajtja a vizet.”⁶¹ Király Béla egyáltalán nem vádolható az MSZMP iránti elkötelezettséggel, de realisan mérte fel a helyzetet. Ezért az 1848-as analógia kissé sántít, akkor a forradalom lendülete egy irányba mutatott, egységes volt a nemzeti akarat. A cikk címe – „Jó, hogy így történt” – is ezt fejezi ki. A rendszerváltás abszolút elkötelezettje, a békés átmenet híve, akár a folyóirat szerkesztősége.

A nagy idők másik tanúja Kunszabó Ferenc újságíró. Hosszú, a mai napokra is szóló nyilatkozatának lényege: „...A mai arcnélküli politikai színpadon minden csoportosulás szinte ugyanazt mondja, programjaik mind az egy fészekaljából szedett tojások, hasonlítanak egymásra – s hallgasd bármelyiket, egy-két érdekesebb jelmondatot leszámítva mind ugyanazt variálja. Mert egyik sem a nép lelkére figyel. Mert mindegyik úgy érzi, ő jobban tudja. Hiszi, hogy, mert ez korunk értelmiségének elitista betegsége általában, de hiszi azért is, mert nem befelé, hanem kifelé és fölfelé fülel: ő a jólétesült ...Nem az igaz szándékot akarom elvitatni általában, hanem a magát elitinek tartó értelmiségünk torzulásait megmutatni.”⁶²

Ma is érvényes gondolatok, mivel Somogy megye „igazi vidék” magyarországi értelemben, forradalmi események nem igazán történnek. A diktatúra jellemzője, hogy ott is diktál, ahol erre nem szolgál rá a nép. A Somogyország újságírói gondosan utána járnak a diktatúra bosszújaként meghalt ártatlan áldozatoknak. Ez teszi ki az ünnepi szám nagyobb részét, figyelmeztetve arra, hogy feledni nem szabad. Az irodalmi összeállítás gazdag érzelmisége szemléletesen fejezi ki a nemzet, a nép emócióit hitelesítve, hogy költőink a legveszélyesebb időben mindig a nép nevében és helyett szólnak.

A társadalmi folyamatok jellegzetes tünete a régi rend lebontására irányuló törekvés. Ez 1989 őszétől tapasztalható. Kettős vetülete van. Az egyik cél a régi rendszer erős bástyáját jelentő szervezet lebontása. Ebben elsősorban az egységesülő ellenzék együttes, szervezett fellépésének van szerepe, de nem tekinthetünk el az 1956-os forradalom és szabadságharc ünneplésének és az aradi vértanúk halála évfordulójának erjesztő hatásától sem. „A munkásörtség megszüntetését követeli a FIDESZ, az SZDSZ és az MDF. Úgy látják jónak, ha a kérdésben népszavazás dönt és ezt nyomatékosítandó megmozdulásokat szerveztek a múlt hét végén az ország minden részén. A kaposvári megmozdulás békességére jellemző, hogy a tüntetést biztosító rendőr végig autójában töltötte az időt, sőt türelméből még az ERATO magazin olvasására is jutott. Pedig szólt a dal: „Nem rejtőzhetsz el, a munkásör rád figyel.” S a

⁶⁰ I. m.: Király Béla tábornok az MSZP-ről. Jó, hogy így történt. I. évf. 32. szám 2. o.

⁶¹ I. m.: Uo.

⁶² I. m.: Kunszabó Ferenc: 1956. október 23. I. évf. 32. szám. 5. o.

transzparensen a címben említetten kívül olvasható volt még „Inkább olcsó sört, mint drága munkásört.” avagy a „Kinek drágább rongy fegyvere, mint a haza becsülete?” tartalmú felirat. A csaknem háromszáz békés tüntető között kedélyesen figyelte és hallgatta a szónoklatokat a munkásörtség néhány zord arcú képviselője és az állambiztonsági osztály több dolgozója. Minden bizonnyal, mint magánemberek voltak jelen, azaz ők is tiltakoztak a párthadsereg további működése ellen.

*A tüntetés záró aktusaként a szervezők petíciót adtak át a munkásörtség megyei és városi parancsnokságán, amit Marosi János városi parancsnok és a megyei parancsnokság portás bácsija vett át.*⁶³

Jellegzetes életkép a rendszerváltás kezdeti időszakából. A békés tüntetésből ugyan nem hiányzik a feszültség, de az újságíró humora feloldja a hangulatot.

Jellegzetes ellentétes láttatás móddal érzékelteti az újság a nomenklátúra viselkedését. A „Vizet prédikál és azt is iszik” című cikk alcímében írt jegyzet a Balaton FÜSZÉRT vezérigazgatóját néhány vonással jellemzi: „*Dévény Zoltán a jó közérzetről, Nem vadászik és nem jár pinceszerekre, Ma már erény, amit tizenöt éve sandán néztek.*”⁶⁴

Pozitív kép ez, aminek erkölcsi nevelő szándéka van. Ellenkező példát szemléltet a „Tetten érték az igazgatót” című cikk. Alcíme elgondolkodtató: „Lopott, vagy csak »kölcson adott?»” Az esetet a szerkesztőség egy névtelen levél alapján közölte. A nagyatádi kenyérgyár dolgozói írták: „*Miért van az, hogy a munkást, ha elkapják egy kisebb lopáson, akkor elzavarják, míg a vezetőt nagyobbért nem? ...A legutóbbi vezetői lopást K. J., a Nagyatádi Kenyérgyár vezetője követte el 1989. szeptember 2-án, szombaton este. A városi rendőrség tetten érte 70 kg cukor, 80 liter étolaj, 50 kg liszt és 360 tojás eltulajdonítása közben. ...Miért nem merjük aláírni a levelet? Mert mi továbbra is dolgozni akarunk, és a nagyatádi kenyérgyár munkásai vagyunk... Az ügy részleteiről K. J. közvetlen főnöke, a SÜTÉV termelési főnöke tájékoztatta lapunkat. A fegyelmi eljárás során K. J. azt állította, hogy a nagyatádi Budai bisztró vezetője felhívta telefonon, s a már említett dolgokat kérte tőle kölcson*”⁶⁵

K. J. fegyelmit kapott ugyan, de a történet többszörösen tanulságos. A dolgozók félnek, nem merik aláírni a levelet. Az igazgató védekezése lehet, hogy reális, de ha így történt, az eset akkor is erkölcsileg elítélendő.

A „nagyok” csalásainak fényében és árnya mellett felvillan a kisember tragédiája is. Szalai Lászlóné kis háza Kaposváron egy presztizsépítkezés miatt életveszélyessé vált. A nyugdíjas asszony már az építkezés kezdetén laikusként figyelmeztette az építőket az ún. Teraszház építésének veszélyére, arra, hogy a teraszháznak nevezett betonmonstrum elhúzza azt a domboldalt, amelyet be akarnak építeni. Ezzel az ő kis háza is veszélybe kerül. A hatóság figyelmen kívül hagyja az észrevételt. Szalai Lászlónénak igaza lett, kis háza súlyosan károsodott. Megkezdődött kálváriája. Egyszer kiköltözött, egyszer beköltözött. Körülbelül kétmillió forint összeggel kártalanítani lehetett volna. Az építkezés 44 millió forintjába kerül a városi tanácsnak. „*Féktelen pazarlás és kicsinyes zsugoriság a kaposvári tanácson*” – így rögzítette az esetet az újságíró. Jellegzetes mai történet is lehetne.⁶⁶

A kommunista rendszer továbbélésének legfőbb biztosítéka az erőszakszervezet. Ennek egyik oszlopa a BM-hez tartozó rendőrség, amely 1945-től folyamatosan szolgálta a diktatúrát, ezért vele szemben érthető ellenérzések, indulatok alakultak ki. A szabadabbá váló politikai légkörben ezek az indulatok feltörték. Jellegzetes esete

⁶³ I. m.: Békés tüntetés a pártbizottság előtt. I. évf. 30. szám 1. o.

⁶⁴ I. m.: Vizet prédikál és azt is iszik. I. évf. 30. szám 3. o.

⁶⁵ I. m.: Tetten érték az igazgatót. I. évf. 30. szám 4. o.

⁶⁶ I. m.: Féktelen pazarlás és kicsinyes zsugoriság a kaposvári tanácson. I. évf. 34. szám 2. o.

ennek a nagyatádi rendőrkapitány leváltása: „A vezetői munkában az 1985-ben végrehajtott átfogó ellenőrzés alapján megfogalmazott elvárások ellenére sem következett be javulás, nem szilárdult meg a vezetői egység. Főként az utóbbi két évben a vezetők között a korábbi személyi ellentétek kiéleződtek, ennek eredményeként a munkahelyi légkör tarthatatlanná vált. B.N. rendőr őrnagy, kapitányság-vezető nem tudott úrrá lenni az ellentéteken. Tekintélyét csorbították a végrehajtó – elsősorban közbiztonsági – állományt sértő megnyilvánulásai, esetenként ital hatása alatt tett cselekedetei.”⁶⁷

A történetben az egész rendszer válsága benne foglaltatik. Ha az erőszak szervezet agonizál, nincs messze a bukás.

A felszínre bukkanó emóciók mellett jelen voltak a társadalmi béke erői is. Az újságírók jól érzékelték, hogy ezeket is meg kell szólaltatni a társadalmi béke, nyugalom kedvéért. Az egyház játszhat ebben fő szerepet, amelyet a kommunista diktatúra a legkövetkezetesebben és a legkeményebben üldözött. A veszprémi püspökkel, dr. Szendi Józseffel készített interjú címe is az egyház társadalmi szerepének növekedését sugallja: „Ne az ezer holdaktól, hanem a hívek ezreitől gyarapodjék az egyház.” A sokáig a templom falai közé kényszerített, üldözött egyház, most újból kiléphetett a szabadba, a hittan fakultatív tárgyá vált. Dr. Szendi József toleráns hangon nyilatkozott. Nem elriasztani, hanem megnyerni akart.⁶⁸

A Somogyország különleges oldala volt az „Exkluzív”. Itt az érdeklődést felkeltő történetekkel szórakoztatta az olvasót a hetilap. A katolikus egyházat is új, eddig kevésbé ismert oldaláról mutatta be az újság. Kaposszerdahely, a szép zselici falu plébánosa, Török Marcell a lelkek gondozása mellett a szerencsétlen sorsú embereken való segítséget vállalta. A társadalom nem képes a kisiklott emberi életek megmentésére. Az alkoholizmusba, kábítószer-élvezetbe menekülő, neurotikus tünetekben szenvedő embereken segített. Működése során betegfelvételi könyvének tanúsága szerint 2113 lelket gondozott az atya. A volt kapucinus rendi szerzetes tevékenysége tömegeket vonzott a faluba. Az emberbaráti szolgálat az egyház eddig kevésbé ismert arca volt, hiszen a kommunista diktatúra folyamatosan védekező harcra kényszerítette, ezzel akarván bizonyítani az egyházak társadalomellenességét. A költségeket a lelkes 24 órás emberbaráti szolgálatához az atya fizetése és a hívek áldozatkészsége biztosította.⁶⁹

Az állam és az egyházak közötti feszültség enyhülése lehetőséget adott arra, hogy Mindszenty bíboros szentté avatásának kérdése újra felmerüljön. A nemzeti mártírnak is tekinthető főpap, akit életszentségével a magyar társadalom egésze történelmi közelmúltunk vitathatatlanul kiemelkedő személyiségének tekinthet. Milyen nehéz és felelősségteljes is a közelmúlt megítélése, a cikk zárása is igazolja. Fűzér Julián ferences rendi szerzetes vetette fel Mindszenty szentté avatásának kérdését, s most egy cikkben foglalkozott a témával. Párhuzamot vont a bíboros 1973-as és Szent Ferenc 1220-as magatartása között. A két szituáció hasonló. Akkor az egyház hosszú távú érdeke került ellentétbe a nagy személyiség véleményével, de későbbi tevékenységét példaképpül állították a hívők elé.⁷⁰

A vidéki élet lassú pulzusverése és szürkése mögött is ki lehetett a politika tendenciaváltását tapintani. A szemben álló felek bizalmatlansága kölcsönös volt, pedig fontos kérdésekre kellett volna elfogadható választ adni. A munkásország leszerelése, az MSZMP óriási vagyonának sorsa, a pártszervezetek feloszlata várt megoldásra. Az SZDP szélsőséges, az előző rendszerben sokat szenvedő értelmiségiek

⁶⁷ I. m.: Leváltották Nagyatád rendőrkapitányát. I. évf. 34. szám 3. o.

⁶⁸ I. m.: Ne ezer holdaktól, hanem a hívek ezreitől gyarapodjék az egyház. I. évf. 30. szám 6. o.

⁶⁹ I. m.: Marcell atya. I. évf. 34. szám 10. o.

⁷⁰ I. m.: Mindszenty bíboros szentté avatásának kérdése. 28. szám 4. o.

pártja, szövetségese a FIDESZ. Mindkét párt képtelen különbséget tenni a régi típusú kommunisták és a Pozsgayhoz hasonló politikusok között. Az MDF véleménye szerint a kommunista párt reform erőit nem lehet kizárni a kormányból. Az MDF bizalmat szavazott a Pozsgay vezette reformszárnynak.⁷¹

Érdekes a politikusok megítélése a lakosság körében. 1989 márciusában a legnépszerűbb politikusok Király Zoltán, Pozsgay Imre, Németh Miklós voltak. Sokáig tartották népszerűségüket. Erősen csökkent a közkedveltsége Grósz Károlynak, Kádár Jánosnak és Berecz Jánosnak. Közepes rokonszenvet élvezett 1989 októberében Nyers Rezső, Kulcsár Kálmán. A politikusok karakterisztikusabb megítélése a politikai tájékozódás határozott módosulását jelezte.⁷²

Érdekes jellemzést adott a pártokról az ismert politológus. A riporter véleménye szerint „az ellenzéki pártok sem mentesek a sztálinizmustól”. Kéri László úgy látta, hogy „az egyének a Kádár-korszakban elsajátították azt a fajta kizárólagossági logikát, amelynek jegyében most az új szabadság keretei között részt vesznek a szerveződésekben. Ezért viselkednek úgy, mint fiók kommunisták, mert ugyanolyan egy isten hittel vallják, hogy csak nekünk van igazunk.” Ettől különbözött az MDF. „Az MDF-nél annyiban másabb a helyzet, hogy ott nagy gondot fordítanak a népi-nemzeti jellegre. Ebben az MSZMP nagyon gyenge volt, nem tudott mit kezdeni az ország nemzeti karakterével. Ezt az MDF zseniálisan ismerte fel, ebben a sávban támad keményen. ...Bizonyos értelemben más a Szabad Demokraták Szövetsége. Tudatosan nem akar tömegpolitikai párt lenni, hanem inkább egy elit szellemi, politikai csoportosulás, amely hosszú távon fenntartja magának a jogot a kritikai szembenállásra. Ez előny is, hátrány is. Hátrány, mert örökké magára vonhatja annak a vádnak az ódiúját, hogy nem komoly erő, nincs százezer fős tagsága. De egy dolgot látni kell: az SZDSZ komoly koncentrációja az 1820-30-as évektől Magyarországon jelen lévő angolszász polgári-liberális gondolkodású vonzalomnak. Egy sokszínű politikai palettán részvételüket helyénvalónak tartom.”⁷³

A FIDESZ értékelése hiányzik, valószínűleg ekkor még csak tömegbefolyás nélküli pártkezdeménynek tekintették. Ennek ellenére érdemes a jeles politológus summázását is idézni: „Ma még ez a pártelosztás egyáltalán nem fejezi ki a társadalom politikai tagolódását, a szociálisat pedig végképp nem. Még az is elképzelhető, hogy meg sem alakultak az igazi politikai pártok! Még lehet, hogy meglepetések érnek bennünket, eltűnnek olyan pártok, amelyeknek nagy neviük volt az elmúlt évben, az ismeretlenségéből pedig mások bukkannak fel.”⁷⁴

A politikai élet fő sodrában élő politológus így érzékelt 1989 szeptemberében a hazai állapotokat. A fősodrástól távol levő vidék, amely a partmenti vizeket is jelenti másképpen. Anti-, vagy kiegészítő tézisként érdemes idézni Odor Zsuzsanna, a lap politikai fóruma legfiatalabb, 1989-ben érettségizett résztvevőjének véleményét. Néhány tömör gondolat jól érzékelteti világlátását: „A tegnapnaptól kapott »pofonok« ma is ott égnék az arcunkon. ... Úgy érzem, hogy teljesen magunkra hagytak minket, mint annyi más esetben megtették. ...Az a boldog szerencsés, aki valamilyen csoda folytán mégis munkahelyhez jutott, többnyire nevetséges bérért dolgozik, amiből képtelenség megélni. ...Létebizonytalanság, ami leginkább azt a két társadalmi réteget fenyegeti, akinek a legnagyobb szüksége lenne a segítségre, a támogatásra. Az idős, beteg embereknek ... és a fiataloknak.”⁷⁵

⁷¹ I. m.: A magyar ellenzék önmaga ellen fordul I. évf. 31. szám 4. o.

⁷² I. m.: Politikusok népszerűsége, I. évf. 31. szám 4. o.

⁷³ I. m.: Eredeti bűnbán. Beszélgetés Kéri László politológussal, I. évf. 27. szám 4. o.

⁷⁴ Uo. 4. o.

⁷⁵ I. m.: A félelem mosolya, I. évf. 27. szám 4. o.

Azzal, hogy 1989. augusztus 19-én hazánk nyugati határán lehullott a vasfüggöny és a berlini falból ezáltal kivertünk egy téglát, Magyarország újból az európai politika homlokterébe került. 1989 vége felé elcsitulni látszottak a gorbacsovi új stílus politikai hullámverései. Ha tovább lapozunk a Somogyország számaiban, a II. évfolyam első számának első oldalán megdöbbentő képeket látunk. Az újság szerkesztősége egy 1956-os budapesti és egy 1989-es bukaresti képet villantott össze. 1956 és 1989 ösze forradalmat hoz Magyarországon és Romániában egyaránt. A két kép közé Papp Árpád Temesvár, 1989, Aranyvasárnap című versét helyezte el a szerkesztőség. Ezzel vizuálisan jelezte az egymástól időben távol eső, de térben közeli események kapcsolatát. A kommunista diktatúrák általunk leggyűlöltebbike omlott össze napok alatt 1989 decemberében Romániában. A televízió helyszíni közvetítése révén az egész ország közvetlen szemlélője lehetett a történéseknek. A II. évfolyam 3. számában a Somogyország újságírója feltette a kérdést: „*Forradalom, merre?*” A kérdésre az események felidézésével válaszolt: „*Csikfalván műsorzárásig tévét néztünk. A bukaresti tüntetést közvetítették élőben. Ion Iliescu egy tank tetejéről próbálta lehiggasztani a tömeget. Aki a mikrofon közelébe ért, kérdezett, kiabált. Ilyenek is elhangzottak: Ki voltál TEGNAP Iliescu? A felforrósodott hangulatban, ahol a nép a régi rezsim bűnöseinek fejét követelte, jöttek az ígéretek: népszavazás a halálbüntetésről, bejelentették a kommunista párt betiltására vonatkozó tézist. A 3,7 millió volt kommunista újra hadrendbe szedi-e magát? Nem tudhatjuk még! Annyi biztos töredékük sem fog belépni a pártba. Nem éri meg, hiszen a bűnös rendszerhez való tartozást jelenti. Irány az első demokratikus mozgalom, oda kell belépni. Akárcsak nálunk. ...*”⁷⁶

Az idézet utolsó mondata a szerző véleménye. A cikk egyértelműen szemlélteti a kelet-közép-európai rendszerváltások Janus-arcúságát.

Az oknyomozó újságírás jellemzője az erőteljes logikai szemlélet. A Somogyországban erre is találunk szép példát. Az „Egy erdélyi magyar véleménye a magyarországi változásokról” című cikk arra keresi a választ az analógia ürügyén, miért rekedt meg a magyar forradalom. A kérdés felvetése az átalakulásnak ebben a szakaszában korainak tűnik, de az adott válaszok meglepően adekvátak a mai magyarországi állapotokkal. A pártok programjai előre gyártott elemekből épülnek fel, a hogyanra egyértelműen nem kapunk választ. A liberális gazdasági szemlélet szavait – tőkebeáramlás, privatizáció, nemzeti vagyon kiárusítása – felelőtlenül használják. Hiányzik az eligazító, átgondolt program. Az újságolvasó téves képet alkot magának a történésekről, nem láthat be azok mögé. Folynak a politikai csatározások, de ebből a leginkább érintett, a választópolgár kimarad.⁷⁷ A válaszokból kiderül, hogy a jövőkép a fordulat évének tekinthető 1989-ben is elmosódott és elnagyolt. Ma is ez a helyzet. Ez pedig a mindenkor kormányzó elitek bűne.

Ha a közelmúlt legfontosabb évének, 1989-nek és a jelennek szociálpolitikai képét összevetjük, felmérhető, hogy 20 év alatt hová jutottunk, és újra fel kell tenni a kérdéseket:

1. Végbement-e a rendszerváltás?
2. Mit hozhat a jövő?

Az első kérdésre az óvatos válasz: még úton vagyunk. A második kérdésre Bihari Mihály, ugyancsak neves politológus gondolataival adhatjuk meg a választ. Elképzeléseit hitelesíti, hogy 1993-ban születtek következtetései: „*A politikai élet centrumába a kormány került, a rendszer-átalakító döntések meghozatalának kényszere miatt is és a társadalmi válságkezelés következtében. ... A centralizáció, a túl erős egyszemélyes*

⁷⁶ I. m.: A forradalom lezárult, (ne) felejtse el! II. évf. 3. szám 10. o.

⁷⁷ Egy erdélyi magyar véleménye a magyarországi változásokról. Somogyország, II. évf. 6. szám 3. o.

vezetői hatalom, a beszűkült rekrutációs bázis, a döntés-előkészítő apparátus elbizonytalanítása, az ideologikus és anakronisztikus elemek döntést meghatározó szerepe erősen lecsökkentette a kormányzat szervezeti, tanulási, a politikai innovációs kapacitását, döntéshozatali képességét. A demokráciában ez pedig előbb-utóbb instabilitáshoz, végső soron a kormányzati hatalom elvesztéséhez vezethet.⁷⁸

A kommunista diktatúra markának szorítása az 1980-as évek második felében valamelyest engedett. A formálódó ellenzék ekkor szamizdat kiadásban jelenteti meg a Beszélő című lapot, amely máig egyetlen hiteles sajtótörténeti igazolása, hogy Magyarországon kialakult egy olyan ellenállás, amely biztosítéka lehet egy egészséges rendszerváltásnak. A fordulat évében – 1989 – meginduló hetilapok – Hítel, Kapu – kielégítették azt az országos igényt, amely a demokratizálódó politikai élet felpezsdüléséhez feltétlenül szükségesek voltak. A vidéket képviselő megyei lapok alacsony színvonalra felkínálta a lehetőséget, hogy itt is megszülessen az igény a sajtó lépésváltására. A Somogyország megszületésének ez a felismerés volt az oka. A lap politikai vonalvezetése következetesnek bizonyult. A lokálpatrióta szemlélet biztosította a nemzeti érzés ébrentartását, a függetlenség pedig a becsületes politikai szemlegességet. A szerkesztésben alapvető szempontként érvényesült a hitelesség. A lap fő műfaja a helyszíni riport volt. Az olvasóval való közvetlen kapcsolattartást a széleskörű levelezés szolgálta. A lap szerkesztésének igazságkereső szándéka beleütközött az elmúlóban lévő rendszer képviselőinek ellenállásába. Ez kiváltotta az ellenséges indulatokat. Az olvasók többsége pedig a nyíltság demokratikus igényével támogatta a lapot. Ez is növelte a levelezők körét. A lap nagyon erős oldala volt a kultúra. Elsősorban a vidék ízlésének formálására törekszik. Főleg a lírai alkotások közlésével teremt irodalmiságot. Ugyanekkor tájékoztat a magyar kultúra aktuális eseményeiről is. Szétpattantja a diktatúra cenzúrájának bilincset is, felhívja a figyelmet a szilenciumra kényszerített és elhallgatott írók műveire, mind hazai, mind külföldi vonatkozásban.

A lap első száma ünnepi alkalommal jelent meg, 1989. március 15-én. Az utolsó szám 1990. március 15-én zárta a magyar sajtó történetének ezt a különlegesen értékes fejezetét. A szerkesztőség nevében megjelenő rövid közleménnyel érdemes zárni történeti áttekintésünket: „*Elköszönünk. Egy évvel ezelőtt, március 15-én új, független hetilappal üdvözlöttük földijeinket, Somogyország lakóit. Most ebben a lapban búcsúznak. Vége. Ez a Somogyország így nem jelenik meg többé.*

Egy éve biztosan tudtuk, hogy mi a dolgunk: meg akartuk törni a tájékoztatás megyei pártmonopóliumát. Akkor könnyebben vezették az írógép billentyűihez ujjainkat a gondolatok. De most miképpen rakosgassuk egymás mellé a betűket, a szavakat, a mondatokat?

*Nem buktunk meg, hiszen tízezer ember megvette és így hetente legkevesebb harminc-harmincötezer ember elolvasta újságunkat. De elbuktunk, mert a Somogyország gazdasági vállalkozásként nem tudott talpon maradni. Előállott az a képtelen helyzet, hogy ezen a lapon szinte mindenki nyert, aki csak kapcsolatba került vele, csupán alapítói és működtetői veszítettek rajta. ... Bennünket azoknak a tízezreknek kell minősíteniük, akiket olvasóként tisztelhetünk.*⁷⁹

A búcsúzás mindig fájdalmas, de ha szép emlékeket hagy maga után, akkor ez a fájdalom enyhül, és az idő múlásával megszépül és nosztalgiává válik. E gondolat jegyében elevenítettem fel a Somogyország című lap történetét.

⁷⁸ Bihari Mihály: I. m.: 206-207. o.

⁷⁹ Somogyország: Búcsúzik a Somogyország, 2. évf. 11. szám 1. o.

Konklúziók

Ha a sajtó és a levéltári források alapján akarunk mérleget vonni, a következőkben lehet összefoglalni a fordulat évének, 1989-nek és az azt követő két évnek a politikai-történeti tanulságait:

1. A rendszerváltás a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulását vonta maga után. Ennek gazdasági következményeivel – adózás, állami bevételek, kiadások, szociálpolitika egyenlege – az uralkodó párt elitje nem számolt.
2. A rendszerváltás a modellváltást is megkövetelte. Az MSZMP vezetése által a nyugat-európai szociális modell jelentette a követendő példát, amely az átalakulás során sajnos néhány szegmensben dél-amerikai modellbe váltott át.
3. A Reformszövetség, amely a reformok iránt elkötelezett párttagokat egyesítette, nem tudott leválni a pártról, mert a hamis, elavult „sztálini pártegység” reflexei, valamint a politikai és gazdasági hatalom megszerzésének kénysze-re miatt a pártvezetés reformerei nem mernek új útra lépni.
4. A kommunistaellenesség a nemzeti elit soraiban megakadályozta a nemzeti egységfront kialakulását.

A demokrácia ára a szabadság, ez pedig egyre fogy. A szabadság a kezdetek kezdetén a 80-as évek végén, a 90-es évek elején oly sok volt, hogy nem tudtunk mit kezdeni vele, azaz nem vált felismert szükségsszerűséggé.